

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
UNEC

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Məmmədli Adil Rəbid oğlunun

**“Azərbaycan Respublikasında əmək bazarının müasir vəziyyətinin statistik
qiymətləndirilməsi”**

Mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060406-Statistika

Kafedra: Statistika

Elmi rəhbər: Magistr proqramının rəhbəri:

i.ü.f.d., dos.Cavadov R.C.

Kafedra müdiri:

B A K I- 2018

MAGISTR DISSERTASIYASININ İŞ PLANI		
<i>Magistr dissertasiyasının mövzusu:</i>		
“AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ƏMƏK BAZARININ MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN STATİSTİK QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ”		
	GİRİŞ	3
FƏSİL 1.	FƏSİL 1. Azərbaycanın əmək bazarı tədqiqat obyektı kimi	
1.1.	Azərbaycanda formalaşan əmək bazarının quruluşu, xüsusiyyətləri və modelləri	9
1.2.	Azərbaycanda əmək bazarının statistik müşahidəsinin təşkili	19
1.3.	Əmək bazarının statistik göstəriciləri	26
FƏSİL 2.	Azərbaycanın əmək bazarının müasir vəziyyətinin iqtisadi-statistik tədqiqi	
2.1.	İqtisadi fəal əhalinin quruluş və dinamikasının təhlili	39
2.2.	İşsizliyin quruluş və dəyişmə sürətinin statistik öyrənilməsi	47
2.3.	Əmək bazarının əsas göstəricilərinin proqnozlaşdırılması	55
	Nəticə və təkliflər	69
	İstifadə edilmiş ədəbiyyatı siyahısı	73
	Резюме	
	Summary	
Magistrant:	<u>Məmmədli Adil Rahid oğlu</u>	
Elmi rəhbər:	<u>i.ü.f.d., dos.Cavadov R.C</u>	

GİRİŞ

Tədqiqatın aktuallığı. Azərbaycan Respublikası ötən əsrin 90 –cı illərindən başlayaraq öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra mövcud sosial-iqtisadi çətinliklərə baxmayaraq tədricədən də olsa inkişaf etməyə başladı. Sovetlər birliyinin suqqu, respublikalar arasında planlı iqtisadi əlaqələrin pozulması çoxlu sayda sosial-iqtisadi problemlərin ortaya çıxmasına səbəb oldu. Bu problemlər sırasında müəssisə və təşkilatların bağlanması nəticəsində sənaye-istehsal sahələrində işçi qüvvəsinin sərbəstləşməsi olduqca kəskin şəkildə meydana çıxdı. Məlum faktdır ki, cəmiyyətdə baş verən hadisə və proseslər daim qarşılıqlı əlaqədədir. 90-cı illərdə işçi qüvvəsinin sərbəstləşməsi əhalinin gəlirlərinin azalmasına və həyat səviyyəsinin aşağı düşməsinə və yoxsulluğun səviyyəsinin artmasına gətirib çıxardı. İttifaq respublikaları arasında mövcud olan planlı təsərrüfat əlaqələrinin birdən-birə yoxa çıxması Azərbaycanda istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü probleminin meydana gəlməsinə səbəb oldu. Sənaye sahələrindən azad olan işsizlərin sırasına kənd təsərrüfatından azad olan işçi qüvvəsi də əlavə olundu və işsiz əhalinin sayı sürətlə artmağa başladı. Bazar münasibətlərin tədricən də olsa bərqərar olması yeni mülkiyyət formalarının meydana gəlməsinə və inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Yeni mülkiyyət formalarının təşəkkülü yeni əmək münasibətlərinin formalaşmasına və əmək bazarının meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Yenicə formalaşan əmək bazarında güclü gərginlik müşahidə olunurdu, belə ki, bazarda işçi qüvvəsi təklifinin ona olan tələbi dəfələrlə üstələyirdi. Nəticədə mövcud iş yerlərində və yeni yaradılan təsərrüfat subyektlərindən işçi qüvvəsinin real dəyəri azalırdı. İqtisadi –siyasi böhran, əksər məhsulların digər xarici ölkələrdən idxal olunması və idxal-ixrac əməliyyatlarının dönərli valyutalarda aparılması və s. yenicə formalaşan cənc dövlətin milli valyutasının dəyərsizləşməsinə və inflyasiyanın səviyyəsinin artmasına səbəb olmuşdur.

Bu qeyd olunanlar formalaşmaqda olan əmək bazarında əhalinin iqtisadi fəallığına, məşğulluq və işsizliyin səviyyəsinə öz mənfi və müsbət təsir göstərirdi. Ölkə sərhədləri çərçivəsində özünə müvafiq iş yeri tapa bilməyən

vətəndaşların bir çoxu iş və dolanışacaq dalınca keçmiş ittifaq respublikalarına, xüsusən də Rusiya Federasiyasına, Ukrainaya, Belarusa və Kazaxstana üz tutmuşlar.

Lakin 1995-ci ildən başlayaraq əsrin neft müqaviləsinin bağlanması və ölkə iqtisadiyyatında aparılan islahatlar nəticəsində iqtisadiyyatın bərpasının əsası qoyulmuş və müsbət istiqamətdə irəlleyişlər müşahidə olunmağa başlamışdır. 2003-cü ildən başlayaraq ölkəmizə karbohidrogen ehtiyatlarının satışının satışından böyük həcmdə gəlirlər daxil olmağa başlamışdır ki, bu da iqtisadi islahatların və geniş miqyaslı infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsinə imkan yaratmışdır. Yeni iqtisadi inkişaf mərhələsi əmək bazarına da təsirsiz ötməmişdir. İri miqyaslı iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsi, əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi baxımından idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi əmək bazarı, məşğulluq və işsizliyin həcmi haqqında dolğun statistik məlumatların olmasını tələb edir. Yuxarıda qeyd olunanlar tədqiqat mövzusunun seçilməsində mühüm rol oynamış və mövzunun aktual olduğunu söyləməyə əsas verir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Hazırkı dissertasiya işinin nəzəri metodoloji bazası ölkəmizin və xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin Əmək bazarı, əhalinin məşğulluğu və işsizliyinin optimallaşdırılması problemlərinin nəzəri və metodoloji problemlərinə həsr olunmuş elmi əsərləri təşkil edir.

İqtisad elminin tərkib hissəsi olmaqla əmək münasibətlərinin öyrənilməsi öz elmi əksini U.Pettinin, A.Smitin, D.Rikardonun, K.Marksın, J. Sismondinin, C.Keyninin elmi əsərlərində tapmışdır. Rus alimlərindən A.Topilin, Q.Vnukova, İ. Yeliseyeva və b. öz tədqiqatlarında əmək bazarının müxtəlif aspektlərinin statistik öyrənilməsinə öz əsərlərində diqqət yetirmişlər.

Respublikamızın tanınmış iqtisadçı alimlərindən Z.Səmədzadə, T.Quliyev, Q.Əzizova, S.Mehbalıyev, R.Cavadov və başqaları öz elmi tədqiqatlarında Azərbaycanın əmək bazarının müxtəlif problemlərinin araşdırılmasına geniş yer vermişlər.

Dissertasiya işinin məqsədi. Rəsmi statistik məlumatlar və tanınmış alimlərin bu sahədə formalaşdırdıqları nəzəri məlumatları əsasında əmək bazarının statistik qiymətləndirilməsinə nəzəri və metodoloji yanaşmanın və onun statistik qiymətləndirilməsinin təkmilləşdirilməsi baxımından dəyərli və iqtisadi əhəmiyyətə malik olan təklif və tövsiyələr formalaşdırmaqdan ibarətdir. Qarşıya qoyulan məqsəd aşağıdakı əsas vəzifələrin həll olunmasının zəruriliyi ilə şərtlənir:

- Əmək bazarında əhalinin məşğulluq və işsizlik problemlərinin statistik müşahidəsinin tətbiqinin müasir metodologiyasının öyrənilməsi;
- Müasir tələblər baxımından əmək bazarındakı proseslərin statistik qiymətləndirilməsi işində istifadə olunan göstəricilərin və onların hesablanması metodikasının təkmilləşdirilməsi imkanlarının araşdırılması
- Respublikamızın əmək potensialının formalaşmasına əhalinin sayının və tərkibinin dəyişməsinin təsirinin statistik qiymətləndirilməsi;
- Əmək bazarının fəaliyyətinin əsas prinsiplərinin tədqiq olunması;
- Əmək bazarında təklifin, tələbin və onun kəyukturasının statistik təhlil edilməsi;
- Əmək bazarında mövcud olan natamam məşğulluğunun və iş vaxtından istifadənin statistik qiymətləndirilməsi;
- əhalinin iqtisadi fəallığının quruluş və dinamikasının statistik qiymətləndirilməsi;
- əmək bazarında mövcud olan işsizliyin quruluş dəyişkənliyinin statistik qiymətləndirilməsi;
- işçi qüvvəsinin qiymətinin və onun dinamikasına təsir edən amilləri statistik qiymətləndirilməsi;
- iqtisadi fəaliyyətin nəticəsi kimi işçi qüvvəsinin həyat, əmək və istirahət şəraitinin tədqiqi;
- Əmək bazarının əsas parametrlərinin proqnozlaşdırılması.

Tədqiqatın predmetini Azərbaycanın əmək bazarında baş verən hadisə və proseslərin kəmiyyət xarakteristikasının statistik öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın obyektini əmək bazarında əhalinin iqtisadi fəallığı, məşğulluğu və işsizliyinin həcmi təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasını ölkəmizin və əcnəbi ölkələrin alim və mütəxəssislərinin əmək bazarının, məşğulluğun və işsizliyin problemlərinin öyrənilməsi sahəsində apardıqları tədqiqatların əsas müddəaları təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya mənbəyini əmək bazarında əhalinin məşğulluğunun və işsizliyinin durumunu xarakterizə edən faktiki məlumatlar, informativ, analitik və metodoloji materiallar və tədqiqatçının şəxsi hesablamaları təşkil edir. Tədqiqatın normativ – hüquqi bazası dövlət qanunları, Azərbaycan Respublikası hökumətinin qərarları, Azərbaycan Respublikasının normativ və instruktiv aktlarında əks olunur.

Dissetasiyanın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

1. əmək bazarının kompleks statistik təqibi həyata keçirilmişdir
2. əmək bazarında əhlinin işsizlik və məşğulluğu haqqında informasiyanın əldə edilməsi işində “məşğulluq problemləri üzrə əhalinin seçmə müayinəsi tədqiqatlarının tətbiq olunmasının müsbət və mənfi tərəfləri qiymətləndirilmişdir;
3. əmək bazarının ölçülməsi üçün istifadə olunan statistik göstəricilərin hesablanması metodologiyasının təkmilləşdirilməsi istiqmətləri müəyyənləşdirilmişdir;
4. əhalinin iqtisadi fəallığı statistik qiymətləndirilmiş və onun dinamikasına əngəl törədən əsas amillər müəyyənləşdirilmişdir;
5. müasir şəraitdə əhalinin işsizlik səviyyəsi statistik qiymətləndirilmiş və onun səviyyəsinin azaldılması yolları müəyyənləşdirilmişdir.
6. əmək bazarının əsas göstəricilərinin proqnozlaşdırılması həyata keçirilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti burada həll olunması müəyyənləşdirilmiş əsas vəzifələrin aktuallığı ilə müəyyənləşir və əmək bazarında baş verən hadisə və proseslərin statistik qiymətləndirilməsi və əhlinin məşğulluğunun yüksədilməsi və onun nəticələrinin səmərəliliyinin artırılması və işsizliyin səviyyəsinin minimuma endirilməsi baxımından faydalı olan elmi müddəaların işlənilib hazırlanmasından ibarətdir. Tədqiqat işində əldə olunan müddəalar, nəticə və təkliflər “sosial statistika”, “əmək bazarı statistikasi” və həmçinin “sosial iqtisadi statistika” kimi fənnlərin tədrisində nəzəri baza kimi istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti işdə əks olunan nəticə və tövsiyələrin əmək bazarının səmərəli idarə olunması işində tətbiq oluna bilməsi imkanlarından ibarətdir: məşğulluğun səmərəliliyinin artırılması, işsizliyin səviyyəsinin optimallaşdırılması.

İşin aprobasiyası və nəşrlər.Tədqiqatın nəticələri Azərbaycan Dövlət İqtisad elmi-praktiki konfranslarında müəllif tərəfindən məruzə edilmiş və məruzə mətnləri məqalə şəklində nəşr edilmişdir.

Dissertasiya işinin həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsl, nəticə və təkliflər və istifadə olunmuş ədəbiyyat hissələrindən ibarətdir.İşdə 7 cədvəl, 2 qrafik, 5 sxem tərtib edilmişdir.İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısında 34 adda mənbə göstərilmişdir.İşin həcmi 74 səhifədən ibarətdir.

Dissertasiyanın birinci fəslə əmək bazarının statistik öyrənilməsinin nəzəri – metodoloji məsələlərinə həsr edilmişdir.Birinci fəslin birinci paragrafında Azərbaycanın əmək bazarının formalaşması, onun modelləri, bazar münasibətləri fonunda yeni əmək münasibətlərinin xüsusiyyətləri, əmək bazarının əsas anlayışları araşdırılmışdır.Birinci fəslin ikinci bölməsi əmək bazarının statistik müşahidəsinin təşkilinin araşdırılmasına həsr edilmişdir.Burada əmək bazarı haqqında kütləvi statistik məlumatların toplanmasında rəsmi statistika hesabatlarının rolu, onların xüsusiyyətləri və əsas göstəricilərindən bəhs olunur.Bu bölmədə müasir şəraitdə əmək bazarında statistik müşahidələrin təşkili işində inkişaf etmiş ölkələrin statistika təcrübəsində geniş istifadə olunan “məşğulluq problemləri üzrə əhalinin seçmə tədqiqatı müayinələrinin”tətbiqi imkanları, onun müsbət və çatışmayan cəhətləri və eyni zamanda təkmilləşdirilməsi istiqamətləri təhlil edilmişdir.Birinci fəslin üçüncü paragrafı əmək bazarı statistikasının göstəricilər sistemi və onların hesablanması metodikasına həsr edilmişdir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslə Azərbaycanın əmək bazarının müasir vəziyyətinin statistik tədqiqinə həsr edilmişdir.İkinci fəslin birinci paragrafında ölkəmizin əmək bazarında əhalinin iqtisadi fəallığının səviyyə və dinamikası rəsmi statistika məlumatları əsasında kompleks şəkildə təhlil edilmişdir.Burada demografik proseslər nəticəsində əmək resurslarının sayının və tərkibinin dəyişilməsi

qiymətləndirilmişdir. Araşdırılan dövrdə ölkənin əmək resurslarının sayının çoxalmasının əmək bazarında işçi qüvvəsi təklifinə necə təsir etməsi də qiymətləndirilmişdir. Tədqiqat işinin ikinci bölməsində işsizliyin səviyyə və quruluşunun dinamikası təhlil edilmişdir. Burada işsizlərin sayının həm rəsmi qeydiyyatdan keçmiş, həm də Beynəlxalq Əmək təşkilatının (BƏT) metodikasına əsasən qiymətləndirilməsi təhlil edilmişdir. Tədqiqat işinin ikinci fəslinin üçüncü paragrafında əmək bazarının əsas göstəricilərinin proqnozlaşdırılması həyata keçirilmişdir. İşin sonunda əmək bazarının nəzəri və praktiki aspektlərinin qiymətləndirilməsi baxımından əhəmiyyət kəsb edən təklif və tövsiyələr formalaşdırılmışdır.

FƏSİL 1. Azərbaycanın əmək bazarı tədqiqat obyektı kimi

1.1. Azərbaycanda formalaşan əmək bazarının quruluşu, xüsusiyyətləri və modelləri

Əmək insan fəaliyyətinin başlıca sferası hesab edilir. Əmək çoxşaxəli anlayışdır. Əməyə həm insan cəmiyyətinin iqtisadi fəaliyyətinin əsas tərkib hissəsi və həm də istehsalın aparıcı amili olan bir proses kimi baxmaq olar. Bununla yanaşı əmək prosesi vasitəsi ilə insan öz yaradıcılıq qabiliyyətini reallaşdırır. Haqqı ödənilən əməyi istehlakçıya və ya təsərrüfat subyektinə insan tərəfindən göstərilən bir xidmət kimi xarakterizə etmək olar. İnsan cəmiyyətinin inkişafının əsası dörd əsas amilin: əmək, kapital, torpaq və sahibkarlıq bacarığının qarşılıqlı vəhdətinə əsaslanan ictimai istehsalın proqresidir. Bu qarşılıqlı təsirin nəticəsində istehsal prosesi həyata keçirilir. Belə qarşılıqlı əlaqəyə impuls ictimai istehsalın ən aktiv iştirakçısı sahibkar tərəfindən gəlir. XX əsrin 20-ci illərində amerika alimləri P. Duqlas və Ç. Kobb 100 il ərzində buğda istehsalının tədqiqi bazasında məhsul buraxılışının ümumi artımına əməyin və kapitalın töhvəsini qiymətləndirmişlər (9-səh. 45). Onların apardığı hesablamalara əsasən əmək xərclərinin 1% artırılması məhsul istehsalının 4% artımını təmin edir, kapital xərclərinin bu həcmdə artımı isə məhsul buraxılışının həcmi cəmi 1% artırır (9-səh. -47). Beləliklə istehsal səmərəliliyi əsasən əmək xərclərindən daha çox asılıdır, nəinki kapital. Bu alınan indekslər aqreqat olduğundan iqtisadiyyatın bütün sahələrinə aid edilir. İstehsal amilləri ilə məhsul istehsalı arasında qarşılıqlı əlaqəni əks etdirən bu asılılıq iqtisadi nəzəriyyədə Kobb-Duqlasın aqreqat istehsal funksiyası kimi tanınır. P. Duqlasın və Ç. Kobbun tədqiqatlarının nəticəsinə əsasən iqtisadi inkişafın əsası insan kapitalına yatırım hesab edilir. İnsan kapitalına müxtəlif aspektlərdən baxmaq olar. Birincisi, bu müxtəlif fəaliyyət sferasında sosial-iqtisad səmərəliliyi artırmaq məqsədi ilə məqsədyönlü şəkildə istifadə olunan bilik, bacarıq və vərdislərin toplanmış ehtiyatıdır. İkincisi, işçilərin gəlirlərinin adekvat artımına qatqı verən insan kapitalının məqsədyönlü istifadəsidir. Üçüncüsü, biliklərin artırılmasının stimuludur, hansı ki, sosial sferanın xidmətlərinə tələbi artırır. Sovetlər birliyini dövründə təhsilə böyük əhəmiyyət verilməsinə və fundamental elmin inkişaf etdirilməsinə

baxmayaraq əməyin nəticələri ilə onun haqqının ödənilməsi arasındakı əlaqənin zəif olması insanları inkişaf etmək stimulundan məhrum etmişdir. Təsərrüfat subyektləri sərbəst deyildilər və onlar arasında rəqabət mövcud deyildi və bu da öz növbəsində elmi-texniki tərəqqinin (ETT) nəliyyətlərinin istehsalata tətbiqini əyləyirdi. Məlum faktdır ki, o dövrün alimlərinin elmi kəşfləri ölkədə öz tətbiqini tapmadığından xaricdə istifadə olunurdu və başqa ölkələrin iqtisadiyyatlarının səmərəliliyini yüksəltməklə onlara gəlir gətirirdi. Beləliklə mövcud olan insan kapitalı əmək prosesində tam şəkildə istifadə olunmurdu (16, səh-72).

Xarakterinə və məzmununa görə əmək prosesinə həm sosial, həm də quruluş aspektində baxmaq olar. Sosial aspektdə sahibkarın və muzzdlu işçinin əməyi fərqləndirilir. Belə fərqləndirilmə istehsal vasitələrinə mülkiyyət forması ilə şərtlənir. Bundan da asılı olaraq onun motivasiyası meydana gəlir-istək və ya şüurlu bir ehtiyac. Bundan başqa əməyin sosial xarakteri onun təşkilati forması (fərdi və kollektiv) ilə şərtlənir.

Quruluş aspektində əməyin xarakteri əməyin məzmununun təsiri altında formalaşır. Əməyin məzmunu dedikdə onun intellektləşmə və kvalifikasiya səviyyəsinin mürəkkəbliyi başa düşülür. Əməyin intellektləşmə dərəcəsi əmək prosesində əqli və fiziki, yaradıcı və qeyri-yaradıcı elementlərin çəkisindən asılıdır (13, səh-87). Əməyin kvalifikasiya mürəkkəbliyinin dərəcəsi onun tərkibinə daxil olan elementlərin müxtəlifliyi, yeniliyi ilə müəyən edilir. İşçinin kvalifikasiya dərəcəsi tarif sisteminə müvafiq olaraq müəyyən edilir.

Elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi və onunla şərtlənən yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsinə artan tələbat işçi personalının hazırlanmasına münasibəti dəyişdirmişdir. İlk növbədə bu dəyişkənliklər korporasiyalar və təhsil müəssisələri arasında daha sıx əlaqələrin yaradılmasını tələb edir, hansı ki, tədris proqramlarının korporasiyaların tələblərinə uyğun tərtib edilməsini zəruri edir. İkincisi şirkətlər işçilərin bilik və bacarıqlarının daim yeniləməsi baxımından personalın fasiləsiz təhsil almasına, distant formada təhsil alma imkanlarının genişləndirilməsinə daha böyük diqqət yetirirlər. Üçüncüsü personalın firmadaxili öyrədilməsi mexanizmi təkmilləşir və genişləndirilir (17, səh -36).

Müasir şirkətlərdə personal üçün yeni stimullar və motivasiyaların axtarışı insan faktorunun artmaqda olan rolu ilə şərtlənir. İnsan potensialı iqtisadi artımın əsas hərəkətverici qüvvəsinə çevrilir. Sovetlər birliyinin tərkibində olan Azərbaycanda uzun müddət insana resurs yanaşması üstünlük təşkil etmişdir. İqtisadiyyatın sosial cəhətdən zəif istiqamətlənməsi insan kapitalının iqtisadi inkişafın hərəkətverici qüvvəsinə çevrilə bilməməsinə gətirib çıxarmışdır. Təsərrüfat fəaliyyətini sərbəst tənzimlənməsi, müəssisə rəhbərlərinin məhdud hüquqları, işçilərin mükafatlandırılmasının və təltif olunmasının bərabərləşdirilməsi, zəif maddi stimullaşdırma əmək aktivliyinin azalmasına və zəif intizama gətirib çıxarmışdır. Bütün sovet sisteminə xarakterik olan çatışmazlıqlardan başqa əməyin əlavələr sferası əhalinin yüksək artım templəri ilə uzlaşmırdı. Bu uyğunsuzluq iqtisadiyyatın ekstensiv artımı və mütəxəssislərin və işçi qüvvəsinin bütün ittifaq üzrə bölüşdürülməsi çərçivəsində əmək qabiliyyətli əhalinin müəyyən hissəsinin respublikadan kənara miqrasiyası ilə hamarlaşdırılırdı (9, səh. 118).

Bu çatışmazlıqlarla yanaşı inzibati-amirlik sistemi müəyyən üstünlüklərə də malik idi. Belə üstünlüklərə rəsmi işsizliyin olmaması, təhsilin hamı üçün olması, geniş əhali kütləsi üçün məqbul həyat səviyyəsi, pensiya təminatı, pulsuz tibbi xidmət, məşğulluğa zəmanət və s. aid edilə bilər.

Sovetlər birliyinin süqutu və onun təticəsində baş vermiş dəyişikliklər o dövürdə əldə olunmuş nəliyyət və üstünlüklərin itirilməsinə gətirib çıxardı, bazar iqtisadiyyatının faydaları isə əhalinin bəzi kateqoriyaları üçün əlçatmaz oldu. Vahid dövlətin dağılması və onunla müşayiət olunan sosial-iqtisadi dəyişikliklər iqtisadi aktiv əhalinin profesional-kvalifikasiya tərkibində əhəmiyyətli dəyişikliyə gətirib çıxardı. Bu dəyişikliklər bir çox profesiya qrupları üzrə işçi qüvvəsinə tələbin azaldığı bir şəraitdə baş verdi.

Hər şeydən öncə işçi qüvvəsinə tələbatın azalması sənaye sahələrinin emalla məşğul olan işçiləri, mühəndis-texniki işçilərini və sənaye-istehsalı personalını əhatə etdi. Sovetlər birliyinin çökməsi ərəfəsində bu kateqoriyadan olan işçilər yüksək təhsil və profesional-kvalifikasiya səviyyəsinə malik olanlardan hesab edilirdilər.

Azərbaycanda baş verən sosial-iqtisadi dəyişikliklər bir tərəfdən kvalifikasiyaya malik olan işçi qüvvəsinin ölkə sərhədlərindən kənara miqrasiyası, digər tərəfdən işçi qüvvəsinin sənaye sahələrindən xidmət və təhsil sferasına axını ilə müşayiət olunurdu.

Xidmət sahələrində iş bu sferada məşğul olanlara məqbul həyat səviyyəsi təmin etdiyi halda yüksək kvalifikasiya tələb edən işdə çalışanların əmək haqlarının səviyyəsi müqayisədə aşağı olaraq qalır.

Yaranmış vəziyyət əmək qabiliyyəti yaşına çatan gəncləri əmək fəaliyyəti sferasını seçərkən xidmət sahələrində primitiv iş növlərinə üstünlük verməyə sövq edir. Belə seçimin motivasiyası ondan ibarətdir ki, xidmət sferasında iş tapmaq asandır, amma aparıcı sahələrin yüksək kvalifikasiyalı mütəxəssisləri sırasından olanlar hələki tələb olunmurlar. Gənclərin belə seçimi toplanmış insan kapitalının itkisini dəsdəkləməklə cəmiyyətin inkişafına və elmi-texniki tərəqqinin tələblərinə ziddiyət yaradır.

Bu proseslərlə paralel olaraq elektron vasitələrin inkişafı və kompyuterləşmə bu sferada zəruri biliklərə sahib olan işçi qüvvəsinə tələbi artırmışdır. Bununla yanaşı auditor, menecer, bank işi mütəxəssisi, marketoloq və s. kimi yeni profesiyalardan olan mütəxəssislərə tələb artmışdır. Yeni bazar strukturlarının yaranması köhnə iqtisadi və siyasi quruluşa xidmət görtərən ixtisas və profesiyaların sıradan çıxmasına gətirib çıxartmışdır. Meydana gəlmiş yeni profesiyalar işçi qüvvəsinin davranışında və şüurunda dəyişikliklər tələb edir. Yeni profesiyalara uyğunlaşma xüsusilə orta və yaşlı nəslin nümayəndələri üçün mürəkkəb və ziddiyətli prosesdir. Formalaşan bazar müzdlü işçilərə münasibətdə sərt tələblər irəli sürür, hansı ki, ölkənin sovetlər birliyi dövründə formalaşan əmək potensialı heç də həmişə bu tələblərə cavab vermir. Müasir şirkətlərin rəhbərləri əməkdaşları seçərkən yalnız onların profesional vərdişlərinin yoxlanması ilə kifayətlənmirlər, işçinin xarici görünüşünə, onun insanlarla ünsiyyət qura bilmə qabiliyyətinə, etibarlılığına və sadıqlığına diqqət yetirirlər. Beləliklə hazırki dövrdə Azərbaycanın əmək sferasında formalaşan vəziyyətin innovativ yüksəlişin tələblərinə cavab vermir.

Müəyyən ölkədə tarixən formalaşan və spesifik olan sosial-əmək münasibətləri kompleksi əmək bazarında reallaşır.

Əmək bazarında formalaşan koyukturaya uyğun olaraq işçi qüvvəsinin müzdu, istifadə olunması və mübadiləsi şərtləri ilə bağlı kompleks sosial-əmək münasibətləri reallaşdırılır. İşçi qüvvəsinin təkrar istehsalı, əmək ehtiyatlarının bölüşdürülməsi və təkrar bölüşdürülməsində əmək bazarı mühüm rol oynayır. Əmək bazarı vasitəsilə əvvəllər mövcud olmuş qeyri-səmərəli məşğulluğun quruluşunun müasir tələblərə cavab verən daha səmərəlisi ilə əzvəzlənməsi həyata keçirilir. Əmək bazarı işçi qüvvəsinin mobilliyinin inkişafını, onun profesional hazırlığının yüksəldilməsini və şəxsi rəqabət qabililiyətliyinin artırılmasında maraqlı olmasını təşviq edir. Əmək bazarı əməyin nəticələrinin qiymətləndirilməsində stimulun rolunun artırılmasını təşviq edir ki, bu da əməyin motivasiyasını və səmərəliliyini gücləndirir. Əhalini daim dəyişən konyuktura haqqında informasiya ilə təmin etməklə əmək bazarı işçi qüvvəsinin bazarda formalaşmış şərtlərə adaptasiya prosesini sürətləndirməyə imkan verir(19, səh-7-8).

Əmək bazarı bazar münasibətlərinin yaranmasının nəticəsi və ya törəməsidir. Onun formalaşması üçün müxtəlif mülkiyyət formalarının inkişaf etməsi, təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi və hüquqi bərabərliyinin təmin edilməsi zəruridir. İnhisarın ləğv edilməsi, bazar subyektləri arasında rəqabətin bərqərar olması və həmçinin işçi qüvvəsinin sərbəst inkişaf etməsi və səmərəli işləməsini təmin edən vahid bazar məkanının yaradılması əmək bazarının normal fəaliyyət göstərməsinin vacib şərtlərindən hesab edilir.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən əmək bazarı sovetlər birliyi dövründə mövcud olan əmək münasibətləri bazasında formalaşmışdır ki, hardaki məşğulluq sferası planlı iqtisadiyyatın ən sərt tənzimlənən seqmentlərindən biri olmuşdur. Dövlət yeganə işverən tərəf olmuşdur, belə ki, o dövrdə qeyri-dövlət sektoru praktiki olaraq mövcud deyildi.

90-cı illərin əvvəlində Azərbaycanda tam məşğulluq sistemindən tənzimlənən bazara keçid çox çətin və mürəkkəb şəraitdə baş verdi, nə vaxt ki, dövlət işlə təminatına zəmanət prinsipindən imtina etdi. Ölkədə baş verən dəyişkənliklər çoxlu

sayda mövcud iş yerlərinin ləğvi ilə müşaət olundu, yeni yaradılan iş yerləri isə işdən azad edilmiş şəxslərin hamısının işlə təmin olunmasına imkan vermirdi.

Azərbaycanda əmək bazarı dövlətin, sahibkarların və muzzdlu işçilərin bir-birindən asılı olmayaraq qəbul etdiyi qərarlarının təsiri altında özbaşına formalaşmışdır.

Azərbaycanın əmək qabiliyyətli əhalisi bazar iqtisadiyyatlı ölkələrə naməlum olan problemlərlə üzləşdi. Keçid dövründə əmək bazarında öz neqativ əksini tapan problemlərə dövlət sektorunda məşğulluğun kəskin ixtisar olunmasını, işçi qüvvəsinə tələbin və əmək haqqının real səviyyəsinin azalmasını, maliyyə resurslarının məhdudluğu kimi problemləri aid etmək olar(9, səh-142).

Azərbaycanda formalaşan əmək bazarı inkişaf etmiş ölkələrin bazarlarından əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrə məşğulluğun yüksək müdafiə dərəcəsi, əmək haqqının kifayət qədər yüksək olması, işçi qüvvəsinin seqmentasiyası, kollektiv müqavilələrin bağlanması mürəkkəb mexanizmi xarakterikdir.

Baş verən proseslərə cavab olaraq bazar subyektləri tərəfindən özbaşına bir formada formalaşmış vəziyyətə adaptasiyanın qeri-formal və ya yarımformal üsulları seçilmişdir. Adaptasiyanın ən geniş yayılmış üsullarından təkrar məşğulluq, məcburi administrativ məzuniyyət, qeyri-formal sektorda məşğulluq, əmək haqqının ödənilməsində gecikmələr və əməyin qeyri-formal ödənilməsi olmuşdur.

Baş vermiş dəyişkənliklər arasında ən pozitiv dəyişiklik çoxukladı iqtisadiyyatın formalaşması, fərdi əmək fəaliyyətinə icazə verilməsi, əməyin könüllülüüyü, qeyri-dövlət sektorunun inkişafı olmuşdur. Yuxarıda sadalanan pozitiv məqamlar dövlət sektorunda işdən azad edilmiş işçi qüvvəsinin müəyyən hissəsinin iş tapmasında müsbət rol oynamışdır.

Eyni zamanda mütəxəssislərin dövlət sektorundan qeyri-dövlət sektoruna keçməsi sahənin və profesianın dəyişdirilməsi ilə müşaət olunmuşdur ki, bunu da pozitiv bir proses kimi qiymətləndirmək olamaz, belə ki, hər şeydən çox insan onun kvalifikasiyasına heç də tam uyğun olmayan işdə işə düzəlmişdir. Müəyyən işçi qüvvəsinin onların kvalifikasiyasına, təcrübəsinə, imkanlarına uyğun gələn iş

yerlərinin olmaması keçid iqtisadiyyatına xas olan bir prosesdir. Belə bir vəziyyət işçi qüvvəsini onların professional səviyyəsinə və iş stajına uyğun gəlməyən sahələrdə iş axtarmağa məcbur edir. Butün bunlar məşğulluğun quruluşunun pisləşməsinə, əmək potensialının tam şəkildə istifadə olunma bilməməsinə gətirib çıxarır.

Keçid dövründə Azərbaycanda da mütəxəssislərin sənayedən elm və xidmət sektoruna, vasitəçi və konsaltinq firmalarına, leqal iqtisadiyyatdan qeyri-leqal iqtisadiyyata keçməsi kimi hallar yer almışdır.

Bazar müzdlü işçilərin sosial-iqtisadi vəziyyətinə qeyri-sabitlik gətirdi. Yeni işverənlərin meydana gəlməsi ilə əmək münasibətlərinin xarakterində dəyişikliklər baş verdi. Əvvəllər mərkəzləşdirilmiş qaydada dövlət tərəfindən həll edilməli olan çoxlu sayda məsələlər sahibkarların öhdəsinə buraxıldı.

Əmək şərtlərini, əmək haqqının həcmi, yenidən hazırlanmanı və s. müəyyən etməklə sahibkarlar müzdlü işçilərin həyatında mühüm rol oynamağa başladılar.

Yeni şərtlər çərçivəsində müzdlü işləyənlər və işverənlər arasında əmək münasibətləri qarşılıqlı maraq və məsuliyyətə əsaslanan keyfiyyətə yeni səviyyədə qurulur. İstər fərdi səviyyədə istərsə də müəssisə səviyyəsində daha yaxşı nəticələrə nail olmaq məqsədi ilə tərəflər bir-birinin potensial imkanlarını daha tam şəkildə istifadə etməyə can atırlar. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün əmək münasibətlərinin tərəfləri öz üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri tam şəkildə yerinə yetirməlidirlər.

İş verənin öhdəliyinə müzdlü işə götürülən işçi qüvvəsinin səviyyəsinə və tələblərinə uyğun gələn səviyyədə əmək fəaliyyətinin və əmək münasibətlərinin təşkilidir. Öz növbəsində müzdlü işçi işverən tərəfindən təqdim olunan şərtlərə adaptasiya olunmalıdır. Başqa sözlə işverən əmək proseslərinin texnoloji təminatını təqdim edir, müzdlü işçi isə bu texnologiyanın mənimsənilməsinə səylər göstərir.

İşverənlə və müzdlü işçi arasında qarşılıqlı öhdəliklərin konkret məzmunu müxtəlif amillərdən asılıdır. Əmək bazarında tələblə təklifin konyukturası onlar arasındakı qarşılıqlı münasibətlərə heç az təsir göstərmir. Azərbaycanda əmək təklifinin əməyə tələbi üstələməsi işverənlərə bəzi öhdəliklərinə laqeyiq yanaşmağa imkan verir. Məsələn, əməyin təhlükəsizliyini, gigiyenasını və əmək mədəniyyətini

təmin edən şəraitin yaradılmaması, işçi qüvvəsinin real dəyərinin azaldılması və s. İşverənlər və müzla işləyənlərin qarşılıqlı əlaqələri müəyyən mənada müzdlü işçilərin aktivliyindən, onların iş yerində öz üzərlərinə daha geniş məsuliyyət götürməyə hazır olmasından və həmçinin öz hüquqlarını birməsi və onları müdafiə edə bilməsindən asılıdır.

İnkişaf etmiş ölkələrdən fərqli olaraq Azərbaycanda əmək bazarı nisbətən yaxın keçmişdə formalaşmağa başlamışdır. Məşğulluq sahəsində Azərbaycanın əmək bazarında baş verən proseslər inkişaf etmiş ölkələrdə davam edən proseslərdən fərqlənir. Hal – hazırda ən mühüm olan məşğulluğu müdafiə edən bir real mexanizm yaratmaq zəruridir ki, hansı ki, əmək bazarının səmərəli fəaliyyətinə təşviq etsin. Effektiv fəaliyyət göstərən əmək bazarı dedikdə onun müxtəlif dəyişkənliklərə adaptasiyası, məşğul əhəlinin iqtisadiyyatın sahə və sektorlar üzrə optimal bölüşdürülməsi, uzunmüddətli işsizliyin olmaması və s. başa düşülür (8, səh. 17).

Azərbaycanda sosial-əmək münasibətləri Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunu ilə təstiqlənmiş Əmək məəcəlləsi ilə tənzimlənilir. Azərbaycan Respublikasının əmək məəcəlləsi bərabər hüquqluğun təmin edilməsi, qanunun aliliyi və ədalətlik əsasında tərəflərin maraqlarının müdafiəsi, maddi, mənəvi, sosial-iqtisadi və s. həyati tələbatların ödənilməsi məqsədi ilə əqli, fiziki və maliyyə imkanlarının sərbəst istifadəsinin təmin edilməsi, əmək münasibətlərinin tərəfləri arasında əmək müqaviləsi əsasında öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin və hüquqi təminatın yaradılması kimi prinsiplərə əsaslanır.

Müxtəlif ölkələrdə əmək bazarının formalaşmasındakı fərqlilik müzdün, müəssisələrin işçi qüvvəsi ilə dolmasında, heyətin hazırlanmasındakı fərqlilikdədir. Bu nöqtəyi nəzərdən əmək bazarının iki növü fərqləndirilir:

- 1) xarici (ümüm-mill))
- 2) daxili (şirkət-daxili).

Xarici əmək bazarı müzdlü əməklə məşğul olan bütün şəxslər üçün açıqlığı, əlçatanlığı, rəqabətliliyi ilə xarakterizə olunur. İş yerlərinin doldurulması müəssədən kənarında hazırlanmış işçi qüvvəsinin yığılması yolu ilə həyata keçirilir. İşçilərin işəgötürülməsi fərdi olaraq baş verir. Dövlət bu prosesə qanunvericilik vasitəsi ilə

təsir edir.İşverən “Məşğulluq”, “Minimal əmək haqqa”, “Əməyin mühafizəsi” haqqında qanunların müddəalarını nəzərə almalıdır.Əmək haqqının kəmiyyəti tərəflər arasında danışıqlar və qarşılıqlı razılaşma əsasında müəyyən edilir(8.-səh 27).Daxili bazar qapalılığı və zəir rəqabətliliyi ilə xarakterizə olunur.İşçi qüvvəsinin hərəkəti müəssisə çərçivəsində işçinin bir iş yerindən digərinə köçürülməsi yolu ilə baş verir.Əsas işçi kütləsinin işəgötürülməsi əvvəlki müqavilənin müddəti başa çatdıqdan sonra kollektiv danışıqlar yolu ilə həyata keçirilir.Mövqelər razılaşdırıldıqdan sonra növbəti kollektiv müqavilə bağlanılır. Kadrların hazırlanması əsasən müəssisənin daxilində həyata keçirilir.

Xarici bazar əsasən ingilis dilli ölkələrə, ilk öncə Amerika Birləşmiş Ştatlarına xarakterikdir.ABŞ-nin xarici bazar modelini nəzərdən keçirək.Bu əmək bazarı modeli sahibkarların yüksək aktivliyi və işçilərin fərdi uğuru, pul qazanmaq, hansı ki, dövlət, kütləvi informasiya vasitələri(KİV), təhsil tərəfindən təşviq edilir.Onlar pul qazanmaq xəstəliyinə yoluxublar, pullarını banklara yatırırlar, səhmlər alırlar ki, yenidən əlavə pul qazansınlar.

Məşğulluq siyasəti müəssisələr arasında işçilərin yüksək coğrafi mobilliyinə oriyentasiya edilir.İşə qəbul müəssisənin təlimə minimum xərclərini nəzərə almaqla ali məktəblərdə hazırlanmış ixtisaslı kadrlar hesabına aparılır.Əmək haqqı danışıqların, kontraktların və ya kollektiv müqavilələrin bağlanması əsasında müəyyən edilir.Həmkarlar ittifaqları belə müqavilələrin bağlanmasında böyük rol oynayır.Əmək haqqının səviyyəsi işçi qüvvəsinə tələb və təklifin həcmindən, işin mürəkkəbliyindən, əmək məhsuldarlığından, müəssisənin imkanlarından asılıdır(15, səh-63).

Daxili bazar əsasən Yaponiyaya xarakterikdir.yaponyanın daxili bazar modelini nəzərdən keçirək.Yaponiyada əmək münasibətləri vahid sistemə daxil olan beş sistemin təsiri altında inkişaf edir:

- 1) ömürlük mزد sistemi;
- 2) kadrların rotasiyası sistemi;
- 3) iş yerində hazırlıq sistemi;
- 4) nüfuz sistemi;

5) əmək ödənişi sistemi.

Bu sistemə rəğmən Yaponiya sürətlə dünyanın ən yüksək inkişaf etmiş ölkələri sırasına daxil olmuşdur.

Azərbaycanın əmək bazarı “sərbəst qəbul və azad etmə” prinsipinə əsaslanır. İşçilərdə məhsuldar əməyə bir o qədər də böyük maraq yoxdur. Əmək haqqının minimum həddi müəyyən edilmişdir və müəssisələr bundan aşağı məbləğdə əmək haqqı təyin edə bilməzlər. Dövlət hərbiçilərin, həkimlərin, məktəb müəllimlərinin, uşaq baxçalarının tərbiyəçilərinin, büdcə sferasının işçilərinin əmək haqlarını tənzimləyir(8,səh.36).

Hazırkı şəraitdə əmək bazarının inkişafını aşağıdakılar ləngidir:

- 1) iqtisadi böhranla yaranan istehsalın depressiyası;
- 2) gizli işsizliyin mövcudluğu;
- 3) işçi qüvvəsinin regionlardan Abşeron iqtisadi rayonuna miqrasiyası.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın sahələri üçün kadr hazırlığı ilə məşğul olan dövlət təhsil müəssisələri üstünlük təşkil edir. Bu xarici əmək bazarının inkişafı üçün yaxşı bazadır. Kiçik sahibkarlığın inkişafı, sosial xarakterli obyektlərin bələdiyyə idarəçiliyinə verilməsi də xarici əmək bazarını stimullaşdıran tədbirlərdən hesab olunur. Azərbaycanda şəxsi mülkiyyətdə olan təhsil müəssisələrinin mövcudluğu daxili əmək bazarının formalaşmasını təşviq edir. Azərbaycanda xarici əmək bazarı modeli dominantlıq edir.

1.2. Azərbaycanda əmək bazarının statistik müşahidəsinin təşkili

Əmək bazarında baş verən proseslər daim dövlətin, bütün səviyyələrdən idarəetmə orqanlarının diqqət mərkəzində olmalıdır. Əmək bazarı haqqında əldə olunan statistik məlumatlar idarəetmə qərarlarının işlənilib hazırlanmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məlumdur ki, hadisə və proseslər haqqında məlumatların toplanılması işində statistika müşahidəsinin təşkilinin həm hesabat, həm xüsusi təşkil edilmiş statistika müşahidələri, həm registrlərdən istifadə olunur.

Azərbaycanda əmək bazarında baş verən proseslər həm cari uçotun, həm də xüsusi təşkil edilmiş müəyinələrin nəticəsində əldə olunmuş məlumatlara əsasən izlənilir.

Hazırkı dövrdə uçot və hesabat haqqında Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunlarına və Dövlət Statistika Komitəsinin(DSK) müəyyən etdiyi qaydalara əsasən “Əmək statistikasını” üzrə on növ hesabat formasından istifadə olunur(32).

1-əmək №-li forma bazarında baş verən hadisələrin işlənməsi üçün tətbiq olunan əmək üzrə illik rəsmi statistika hesabatıdır.Müəyyən edilmiş qaydalara müvafiq olaraq ölkə ərazisində rəsmi qeydiyyatdan keçmiş hüquqi şəxslər bu hesabat formasını növbəti ilin fevral ayının 8-i tarixinədək rəsmi yerləşdiyi rayon və ya şəhərin statistika idarələrinə təqdim etməli və ya real-vaxt rejimində elektron qaydada DSK-nın rəsmi internet sahifəsindən təqdim etməlidir(32).

Bu hesabat formasının birinci bölməsində hesabat ilində hüquqi şəxsin işçilərinin sayı və onlara hesablanmış əmək haqqı fondu haqqında məlumatlar öz əksini tapır.Hesabatın bu bölməsində təşkilatın(müəssisənin) işçilərinin orta illik sayı, faktiki işləmiş işçilərin sayı, işçilərə pul və natura şəklində hesablanmış əmək haqqı fondunun məbləği, əmək haqqına daxil edilməyən sosial xarakterli ödənişlər kimi əsas məlumatlar yer alır. Hesabat formasının ikinci bölməsində dövlət büdcəindən maliyyələşən müəssisə və təşkilatların əmək göstəriciləri yer alır. 1-əmək №-li forma əmək üzrə illik rəsmi statistika hesabatının 3-cü bölməsində hesabat təqdim edən müəssisələr üzrə işçilərin hərəkəti və ehtimal edilən işdən azad olmalar (nəfərlə) haqqında məlumatlar toplanılır.Hesabatın 4-cü bölməsində iş vaxtından istifadə məlumatları əks olunur.Bir saylı əmək formasının beşinci bölməsində hesabat ilinin noyabr ayı ərzində tam işləmiş işçilərin hesablanmış əmək haqqının ölçülərinə görə bölüşdürülməsi haqqında məlumatlar yer alır. Nəzərdən keçirilən hesabat formasının altıncı bölməsində işçi qüvvəsinin saxlanılmasına çəkilən xərclər üzrə məlumatlar qeyd olunur.Araşdırılan hesabat formasının yeddinci bölməsində hesabat ilinin sonuna olan vəziyyətə müəssisənin siyahı tərkibində olan işçilərinin təhsil səviyyəsi, yaş qrupları və cins tərkibinə görə bülğusu məlumatları yer alır.

Hesabat təqdim edən təşkilatın mütəxəssislərinin , rəhbər işçilərinin və ixtisaslı peşə kadrlarının(fəhlələr) peşə və ixtisas təhsili haqqındakı məlumatlar bir sayılı əmək hesabatının səkkizinci bölməsində cəmləşir.

Hesabat ilində müəssə(təşkilat) üzrə istehsalatda xəsarət alanlar haqqında məlumatlar 1-əmək №-li forma əmək üzrə illik rəsmi statistika hesabatının doqquzuncu bölməsində müvafiq qaydada yer alır.

Əməyin mühafizəsi tədbirlərinə çəkilən xərclər, onların məzmununu, təsnifatı istiqaməti və məbləği haqqında müvafiq göstəricilər bu hesabat formasının onuncu bölməsinin müvafiq sətir və sütunlarında öz əksini tapır(32).

Hesabatın sonuncu on birinci hissəsində hesabat təqdim edən hüquqi şəxsin başqa ərazilərdə fəaliyyət göstərən və müstəqil olaraq bilavasitə hesabat təqdim edə bilməyən filialları, nümayəndəlikləri və.s. üzrə məlumatları öz əksini tapır.Hesabatın bu bölməsi filialları, numayəndəlikləri olan hüquqi şəxs tərəfindən tərtib edilir.Hesabatın sonunda onun icrasına sərf olunmuş vaxtın adam-saatla miqdarı qeyd olunur.

Xarici ölkələrə haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq məqsədi ilə göndərilən ölkə vətəndaşlarının sayı və tərkibi haqqında məlumatlar 1 №-li forma (emiqrasiya) hesabatı vasitəsilə toplanılır.Hesabat rüblük xarakter daşıyır və hesabat dövründən sonrakı ayın 10-dan gec olmamaq şərti ilə işə düzəltmə fəaliyyəti ilə məşğul olan bütün hüquqi şəxslər tərəfindən onların yerləşdiyi ərzinin müvafiq statistika orqanına və ya elektron hesabat formasında DSK-nın rəsmi internet sahifəsində təqdim edilməlidir(32).

Bu hesabat forması dörd bölmədən ibarətdir.Hesabat formasını birinci bölməsində xarici ölkələrə işləməyə göndərilən şəxslərin cins və yaş tərkibi, təhsil, peşə və ixtisas səviyyəsi kimi məlumatlar qeyd olunur.Əcnəbi ölkələrə göndərilən ölkə vətəndaşlarının yaş əlaməti üzrə bölgüsü məlumatları bu hesabatın ikinci bölməsində yer alır.Hesabat formasının üçüncü bölməsində xarici ölkələrə işləməyə göndərilmiş ölkə vətəndaşlarının müvafiq ölkələr qeyd olunmaqla onların təhsil pilləsi və səviyyəsi, peşə fəaliyyətinin davam etməsi üzrə bölüşdürülməsi haqqındakı statistik məlumatları yer alır.Xarici ölkələrə göndərilən Azərbaycan

vətəndaşlarının iqtisadi vəəliyyət növləri üzrə bölgüsü məlumatları bu hesabat formasını sonuncü dördüncü hissəsində əks olunur.

Azərbaycan respublikasına işləmək məqsədi ilə gəlmiş xarici vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayan şəxslər haqqında məlumatların əldə edilməsi məqsədi ilə rüblük və ya illik xarakter daşıyan 1 №-li forma (miqrasiya) hesabatından istifadə olunur.Hesabatı Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidməti təqdim etməlidir.Rüblük hesabat hesat dövründən sonrakı ayın 25-dək, illik məlumatlar isə hesabat ilindən sonrakı ilin fevral ayının 15-dən gec olmayaraq təqdim edilməlidir(32).

İşləyən şəxslərin əmək şəraiti və iş yerlərinin vəziyyəti haqqında kütləvi məlumatların toplanması məqsədi ilə 1 №-li forma (əmək şəraiti) hesabat formasından istifadə olunur.Hesabat illik xarakter daşıyır və hesabat ilindən sonrakı ilin yanvar ayının 25-dən gec olmayaraq təqdim edilməlidir(32).Hesabat özündə müəssisələrdə əmək şəraitinin vəziyyəti, əlverişsiz əmək şəraitində yerinə yetirilən işlərə görə verilən güzəştlər və kompensasiyar haqqında statistik məlumatları əks etdirir.

Ölkə əhalisinin məşğulluğu haqqında kütləvi məlumatların toplanılması məqsədi ilə “Əhalinin məşğulluğu haqqında” 1 №-li məşğulluq” hesabatı tərtib edilir.Əhalinin məşğulluğu haqqında məlumatları əks etdirən bu hesabat aylıq, illik və rüblük xarakter daşıyır.Məşğulluq haqqında 1 №-li hesabat Dövlət Məşğulluq Xidməti orqanları tərəfindən hazırlanır və müvafiq qaydada DSK-ya təqdim edilir.

Müəssisə və təşkilatlarda və habelə digər təsərrüfat subyektlərində işçilərin sayı, onların hərəkəti və onlara hesablanmış əmək haqqının məbləği haqqında kütləvi statistik informasiyanın əldə edilməsi üçün 4 №-li “əmək” rəsmi statistika hesabatından istifadə olunur. Bu hesabat forması hər ayın yekununa nəzərən tərtib edilir.Dörd nömrəli aylıq hesabatda hesabat ayı ərzində müvafiq təsərrüfat subyektində tam işləmiş işçilərin sayı, işçilərə hesablanmış əmək haqqı fondunun məbləği, işçilər tərəfindən işlənmiş adam-saatların sayı, iş vaxtından istifadə və müvafiq kateqoriyadan olan işçilər üzrə iş həftəsinin uzunluğu haqqına məlumatları özündə əks etdirir.

Hesabat təsərrüfat subyektləri tərəfindən hesabat dövründən sorakı ayın 15-dən müvafiq statistika orqanına elektron formada təqdim edilir. Kiçik sahibkarlıq subyektlərində hesabatın rübdə bir dəfə olmaqla tərtib edilməsi nəzərdə tutulur və hesabat rübündən sorakı ayın 18-dək təqdim edilməlidir.

Büdcədən maliyələşən təşkilatlarda çalışan dövlət qulluqçularının sayı və onlara hesablanmış əmək haqqı, onların cins və yaş tərkibinə, qulluq stajına görə bölgüsü haqqında zəruri olan məlumatları əldə etmək baxımından dövlət orqanları tərəfindən 3 №-li illik “əmək” hesabat forması tərtib edilir. Bu hesabat forması dövlət orqanları tərəfindən yerli, rayon, şəhər statistika idarələrinə elektron qaydada fevral ayının 10-dan gec olmayaraq təqdim edilməlidir.

2003-cü ildən başlayaraq ölkəmizdə əhalinin səmərəli məşğulluğunun təşkili, işsizliyin səviyyəsinin azaldılması, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması məqsədi ilə yeni iş yerlərinin yaradılmasına böyük diqqət yetirilir. Bu məqsədlə ölkə başçısının müvafiq sərəncamları ilə bir sıra tədbirlər və layihələr reallaşdırılmış və bu istiqamətdə işlər hazırkı dövrdə də davam etdirilir. Ölkədə orta və kiçik sahibkarlığın inkişafı məqsədi ilə vergi islahatları həyata keçirilir. Belə ki, sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyatının aslaşdırılması və bu sahədə mövcud olan bürokratik əngəlləri aradan qaldırmaq məqsədi ilə 2008-cilin yanvar ayının birindən etibarən vahid pəncərə sistemi yaradılmışdır. Vahid pəncərə sistemi sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyat müddətini əvvəlki illərlə müqayisədə təqribən 20 dəfə azaltmışdır. Belə ki, 2008-ci ilədək yeni biznes fəaliyyətinə başlamaq üçün sahibkar 15 prosedur keçməli, 33 sənəd təqdim etməli idi və tam qeydiyyatla alınmaq üçün 72 gün vaxt tələb olunurdu (34). Vahid orqanda qeydiyyat sisteminin tətbiqi başladıqdan sonra bütün bu işlərə cəmisi üç iş günü kifayət edir və tələb olunan sənədlərin ümumi sayı cəmisi beş ədəddir. Digər tərəfdən son illər regionların sosial-iqtisadi inkişafına xüsusi diqqət ayrılır. Hal-hazırda əsas diqqət mərkəzində kənd təsərrüfatı fəaliyyət növlərinin inkişafı, ocümlədən pambıqçılığın, üzümçülüyn, baramaçılığın, heyvandarlığın inkişafına yönəldilmişdir. Bu məqsədlə kənd təsərrüfatında məşğulluğu təmin edən, yeni iş yerlərinin yaradılmasına dəstək verən kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə

güzəştli kreditlərin ayrılması işləri genişləndirilmişdir. Regionlarda turizmin inkişaf etdirilməsi və iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafına dəstək məqsədi ilə infrastruktur layihələr həyata keçirilir. Bundan başqa əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi və yeni iş yerlərinin yaradılmasının stimullaşdırılması məqsədi ilə ölkə ərazisində texoparkların yaradılmasına da böyük diqqət yetirilir. Bütün bu tədbirlər ölkədə yeni iş yerlərinin yaradılması fonunda əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsinə, əhalinin gəlirlərinin artırılmasına və həyat şəraitinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Hesabat dövründə hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən yeni yaradılmış iş yerləri haqqında cari məlumatların əldə edilməsi məqsədi ilə 1-yeni iş yeri №-li formadan istifadə olunur. Bu hesabat formasını mülkiyyət formasından və təşkilati hüquqi formasından asılı olmayaraq hesabat dövründə yeni iş yerləri açmağa müvəffəq olmuş bütün hüquqi və fiziki şəxslərin təqdim etməsi nəzərdə tutulmuşdur. Hesabat formasının təqdim olunma müddəti hesabat rübündən sonrakı ayın 20-dək müəyyən edilmişdir. Hesabatda dövr ərzində yeni açılmış iş yerlərinin ümumi sayı, ocümlədən yeni yaradılmış hüquqi şəxslərdə, mövcud müəssisə və təşkilatlarda, fəaliyyətini bərpa etmiş hüquqi şəxslərdə, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən fiziki şəxslərdə və digər tədbirlər üzrə yaradılan yeni iş yerləri haqqında məlumatlar öz əksini tapır.

Hazırkı dövrdə əhalinin sorğu oluması yolu ilə əhalinin məşğulluq problemləri üzrə seçmə müayinələrinə əmək bazarında baş verən proseslərin statistik müşahidəsinin təşkili işində xüsusi önəm verilir. Bu digər mənbələrlə müqayisədə əmək bazarı haqqında informasiyanın yeni mənəsidir. Əmək bazarı haqqında məlumatların toplanmasının təşkilinin bu forması Azərbaycanın statistika təcrübəsinə iqtisadiyyatın yenidən qurulması dövrlərindən tətbiq olunmağa başlanmışdır. Belə müayinələrin statistika təcrübəsinə daxil edilməsində məqsəd beynəlxalq təcrübədə qəbul edilmiş metodikaya əsasən əmək bazarında işsizliyin həcmi və ququluşu haqqında statistik məlumatların əldə edilməsi, əhalinin iqtisadi aktivliyinin və məşğulluğunun öyrənilməsidir. İqtisadiyyatda və Azərbaycanın əmək bazarında köklü dəyişgənliklər (xüsusi sektorun inkişafı və əməyin

istifadəsinin yeni formaları, iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin sayının dəfələrlə çoxalması), məlumatların toplanmasının ənənəvi metodlarının tətbiqinin çətinliyi statistikanın təşkilinin yeni metodlarının tətbiq edilməsini ön plana çəkmişdir. Bu baxımdan əmək bazarının statistik müşahidəsinin təşkili işində yeni konsepsiyaların qəbul olunması və məlumatların toplanmasının yeni metodlarının tətbiq olunmasına ehtiyac yaranmışdır.

Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin statistika təcrübəsində ev təsərrüfatlarında əhalinin sorğu olunması yolu ilə iqtisadi fəal əhali haqqında məlumatların toplanması çox geniş yayılmışdır. Əmək bazarı haqqında statistik informasiyanın digər mənbələri ilə müqayisədə bu üsul bir sıra üstünlüklərə malikdir. Bu metod məlumatların toplanmasının bütüün alətlərindən ən çeviki hesab edilir. Seçmə müayinə tədqiqatı öyrənilən hadisənin müxtəlif aspektləri üzrə qarşılıqlı əlaqədə məlumatları əldə etməyi təmin edir. Əhalinin məşğulluq problemləri üzrə müayinəsi eyni zamanda Beynəlxalq Əmək təşkilatının (BƏT) meyarlarına uyğun olaraq iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olanların, işsizlərin, iqtisadi qeyri fəal şəxslərin ölçülməsinə imkan verirən yeganə məlumat mənbəyidir. Belə müayinə işsizliyin real həcmi həm bütövlükdə ölkə üzrə, həm də ayrı-ayrı regionlar üzrə qiymətləndirməyə imkan verir. Dövlət məşğulluq xidməti orqanlarının işsizlərin qeydiyyatı haqqındakı məlumatları əmək bazarındakı vəziyyəti və meyilləri heç də tam şəkildə xarakterizə etmir. Məşğulluq problemləri üzrə əhalinin seçmə müayinəsi işçi qüvvəsinin keyfiyyət tərkibi, faktiki işsizliyin quruluşu, qeyri-məşğulluğun səbəbləri, işaxtarışının üsulları və davam etmə müddəti, iqtisadi qeyri-fəal əhalinin quruluşu haqqında əsas informasiya mənbəsi hesab edilir.

Ev təsərrüfatlarında əhalinin sorğu olunması yolu ilə məşğulluq haqqında informasiyanın toplanması iqtisadi fəaliyyətin bütün sferalarını və əmtəə və xidmətlərin istehsalı ilə məşğul olan bütün zəhmətkeş kateqoriyalarını (o cümlədən qeyri-formal sektor) əhatə etməyə imkan verir. Bu yolla məşğulluğun müddəti və keyfiyyəti haqqında qarşılıqlı əlaqədə olan məlumatların mövcudluğu bütün iş növlərində məcmu məşğulluq və ya əmək məsrəflərini qiymətləndirməyə imkan verir. Əhalinin iqtisadi aktivliyi, məşğulluğu və ümumi işsizlik göstəriciləri ölkənin

sosial-iqtisadi inkişafının proqnozunun hazırlanmasında, əmək bazarında gərginlik olan regionların aşkar edilməsi işində geniş istifadə olunur. Azərbaycanca əhalinin məşğulluq problemləri üzrə seçmə müayinə tədqiqatı ilk dəfə 2003-cü ildə keçirilmişdir.

2012-ci ilin may ayından etibarən Azərbaycanda əhalinin məşğulluq problemləri üzrə seçmə müayinə tədqiqatlarının hər rübdə bir dəfə aparılmasına başlanılmışdır. Müayinə tədqiqatları rübdə bir dəfə aparılması əhalinin məşğulluq və işsizlik məsələləri üzrə məlumat sisteminin informasiya təminatında bu metodun əhəmiyyətini artırmışdır(32). İqtisadi fəal əhali və onun tərkib elementləri haqqında rüblük dövrlüklə məlumatların toplanması məşğulluq və işsizlik göstəricilərinin mövsümi tərəddüdlərinin izlənməsinə imkan yaratmış, əmək bazarının rüblük monitorinqini təmin etmişdir. Müayinələrin rüblük intervalda təşkil olunması əmtəə və xidmətlər istehsalına əmək məsrəflərinin daha dəqiq orta illik qiymətləndirilməsi üçün zəruri məlumat bazasını təmin etmişdir. Bu müayinənin mənfi cəhətləri kimi yüksək əmək tutumluluğunu və maliyyə xərclərinin böyük həcmdə olmasını, kiçik rayonların və əhali qruplarının seçmə ilə kifayət qədər əhatə oluna bilməməsini, göstəricilərdə müəyyən çəkidə xətanın mövcudluğunu, əhali tərəfindən onların işlədiyi müəssisənin sahə məhsubiyyətinin qeyri-dəqiqliyini göstərmək olar.

1.3. Əmək bazarının statistik göstəriciləri

Əmək bazarının statistik öyrənilməsində başlıca məqsəd statistik göstəricilərdən istifadə etməklə əmək bazarındakı prosesləri təhlil etməkdən ibarətdir. Bu baxımdan tədqiqat işində aşağıdakı məsələlər öz həllini tapmalıdır:

- əmək resurslarının sayının hesablanması üsülləri nəzərdən keçirilməlidir;
- Əmək bazarının əsas anlayışları və göstəriciləri öyrənilməlidir;
- əmək bazarında məşğulluq və işsizlik xarakterizə olunmalıdır;
- işsizlik nəticəsində yaranan itkilərin hesablanma metodikası öyrənilməlidir.

Müasir mərhələdə əmək bazarı statistikasının əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Ölkənin əmək potensialının formalaşmasının bazası kimi əhalinin statistik öyrənilməsi;
- əmək bazarının və onun elementlərinin xarakteristikası;
- Əmək bazarının fəaliyyətinin əsas prinsiplərinin öyrənilməsi;
- İşçi qüvvəsi təklifinin, işçi qüvvəsinə tələbin və əmək bazarının koyukturasının statistiköyrənilməsi;
- əhalinin natamam məşğulluğunun və iş vaxtının istifadəsinin statistik xarakteristikası;
- iqtisadiyyatın qeyri-formal sektorunda məşğulluğun statistik öyrənilməsi;
- əmək bazarında işçi qüvvəsinin dəyərinin və onun dinamikasının öyrənilməsi;
- işçi qüvvəsinin mobilliyinin statistik təhlili;
- iqtisadi fəaliyyətin nəticəsi kimi işçi qüvvəsinin həyat, əmək və istirahət şəraitinin tədqiqi.

İstəhsal amili kimi əmək resurslarının tədqiqi bu amilin ölkə iqtisadiyyatında səmərəli istifadəsinin obyektiv zəruriliyi ilə şərtlənir. Əmək resursları ictimai-faydalı fəaliyyətdə iştirak üçün intellektual bacarıqları və fiziki inkişafa sahib olan əhali kateqoriyasıdır. Əmək resursları iş yerlərinə olan mümkün tələbi müəyyən edir.

Əmək resurslarının sayının kəmiyyətinə aşağıdakılar təsir göstərir:

- Əmək qabiliyyətliyi yaşın rəsmi müəyyən edimiş aşağı və yuxarı sərhədləri;
- Əmək qabiliyyətli yaşda əmək qabiliyyətli əhalinin xüsusi çəkisi;
- Əmək qabiliyyətli yaş sərhədləri xaricində işləyən əhalinin sayı.

Hər bir ölkədə əmək qabiliyyətliliyi yaşının sərhədləri qüvvədə olan qanunvericiliklə müəyyənləşdirilir. Azərbaycanda kişilər üçün əmək qabiliyyətli yaş 16-64, qadınlar üçün 16-60 yaş həddində müəyyən edilmişdir. 2027-ci ilə qədər ölkədə əmək qabiliyyətli yaş həddinin yuxarı sərhəddinin kişi və qadınlar üçün 65 yaş həddində müəyyənləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu yaş sərhədlərində olan bütün şəxslər əməkqabiliyyətli hesab edirlər. Əmək qabiliyyətli əhalinin tərkibinə I

və II qrup işləməyən əlillər və güzəştli əsaslarla pensiyaya çıxmış işləməyən pensiyaçılar daxil edilmir(33).

Statistikada əmək resurslarının sayı iki üsulla hesablanır: iqtisadi və demoqrafik.Hər iki metod formalaşma mənbəyinə əsaslanır.Demoqrafik metod əmək qabiliyyətli yaşda əhalinin, pensiya yaşında işləyən şəxslərin və 16 yaşa qədər işləyən yeniyetmələrin sayını nəzərə alır, lakin I və II qrup əlillərin sayını istisna edir.

İqtisadi metod əmək resurslarının sayının hesablanmasında aşağıdakıları nəzərə alır:

- Şəxsi, yardımşısı və fermer təsərrüfatlarında məşğul ilan əhali;
- Ev təsərrüfatı və uşaqlara baxmaqla məğul olan şəxslər(əmək qabiliyyətli yaşda);
- 16 yaşdan yuxarı yaşda olub istehsalatdan ayrılmaqla təhsil alan şəxslər.

Əmək resurslarının təhlilində ev təsərrüfatında məşğul olanları və istehsalatdan ayrılmaqla təhsil alanların sayını özündə birləşdirən “mobil ehtiyat” anlayışı nəzərə alınır.Əmək qabiliyyətli əhali əmək resurslarının böyük və daimi hissəsini təşkil edir.Əmək qabiliyyətli əhalinin ölkə ərazisində yerləşməsi heç də bərabər deyil.

Azərbaycanda əmək qabiliyyətli əhalinin əsas hissəsi Abşeron iqtisadi rayonunda cəmləşmişdir.

Əmək resurslarının sayı il ərzində sabit qalmayıb dəyişilir.Əmək resurslarının orta illik sayı müxtəlif üsullarla hesablanıla bilər.

Əgər əmək reurslarının sayı haqqında məlumatlar dövrün əvvəlində və sonunda verilərsə bu zaman orta say göstəricisi hesabi orta kəmiyyətin sadə düsturü əsasında hesablanıla bilər(3-səh.75):

$$\bar{T} = \frac{T_a + T_s}{2} (1.3.1)$$

Burada,

T_a -dövrün əvvəlində əmək resurslarının sayı;

T_s -dövrün sonunda əmək resurslarının sayı.

Əgər il ərzində əmək resurslarının sayı haqqında məlumatlar bərabər zaman fasilələrində verilərsə orta göstərici xronoloji orta kəmiyyət qaydası ilə hesablanmalıdır:

$$\bar{T} = \frac{\frac{1}{2}T_1 + T_1 + \dots + \frac{1}{2}T_n}{n-1} \quad (1.3.2)$$

Burada ,
 $T_{1,2,\dots,n}$ -hər bir bərabər zaman fasiləsində əmək resurslarının sayı;
 n -müşahidələrin sayıdır.

Əgər il ərzində əmək resurslarının sayı haqqında məlumatlar qeyr-bərabər zaman fasilələrində verilərsə orta illik göstərici hesabi orta kəmiyyətin çəkili düsturu əsasında hesablanmalıdır:

$$\bar{T} = \frac{\sum T_i \cdot t_i}{\sum t_i} \quad (1.3.3)$$

Burada, T_i - i intervalında əmək resurslarının sayı;
 t_i - iki müşahidə arasında intervalın uzunluğudur.

Əmək resurslarının statistik təhlilində əhali statistikasına analogi olaraq mütləq və nisbi göstəricilərdən istifadə olunur. Əmək resurslarının mütləq göstəricilərinə aşağıdakılar aid edilir:

Təbii artım-bu göstərici əmək resurslarının təbii əlavə olunması ilə təbii sıradan çıxmasının fərqi kimi hesablanılır(3.səh-43):

$$\Delta T_{t.a.} = T\Theta - T\Upsilon \quad (1.3.4)$$

Burada,
 $\Delta T_{t.a.}$ -əmək resurslarının təbii artımı,
 $T\Theta$ -əmək resurslarının təbii əlavə olunması,
 $T\Upsilon$ -əmək resurslarının təbii sıradan çıxması.

Mexaniki artım-bu göstərici əmək resurslarının mexaniki əlavə olunması ilə mexaniki sıradan çıxmasının fərqi kimi hesablanılır:

$$\Delta T_{m.a.} = M\Theta - M\Upsilon \quad (1.3.5)$$

Burada,
 $\Delta T_{m.a.}$ -əmək resurslarının mexaniki artımı,

MƏ-əmək resurslarının mexaniki əlavə olunması,

MÇ-əmək resurslarının mexaniki sıradan çıxması.

Əmək resurslarının sayının ümumi artımı əmək resurslarının sayının təbii artımı ilə mexaniki artımının cəmi kimi müəyyən edilir:

$$\Delta T_{\ddot{u}.a.} = \Delta T_{t.a.} + \Delta T_{m.a.} \text{ və ya } \Delta T_{\ddot{u}.a.} = T_{i.s} - T_{i.ə.} \quad (1.3.6)$$

Burada ,

$T_{i.ə}$ -ilin əvvəlində əmək resurslarının sayı;

$T_{i.s}$ -ilin sonunda əmək resurslarının sayı.

Əmək resurslarının təlili zamanı mütləq göstəricilərlə yanaşı nisbi göstəricilərdən də istifadə olunur.

Əmək resurslarının təbii əlavə olunma əmsalı aşağıdakı kimi hesablanır:

$$K_{t.ə} = \frac{T_{\ddot{u}}}{T} * 1000 \quad (1.3.7)$$

Əmək resurslarının təbii sıradan çıxma əmsalı aşağıdakı kimi hesablanır:

$$K_{t.ç} = \frac{T_{\ddot{c}}}{T} * 1000 \quad (1.3.8)$$

Əmək resurslarının təbii artım əmsalı aşağıdakı kimi hesablanır:

$$K_{t.a.} = \frac{T_{\ddot{u}} - T_{\ddot{c}}}{T} * 1000 \text{ və ya } K_{t.a.} = K_{t.ə} - K_{t.ç} \quad (1.3.9)$$

Əmək resurslarının mexaniki əlavə olunma əmsalı aşağıdakı kimi hesablanır:

$$K_{t.ə} = \frac{M_{\ddot{u}}}{T} * 1000 \quad (1.3.10)$$

Əmək resurslarının mexaniki sıradan çıxma əmsalı aşağıdakı kimi hesablanır:

$$K_{ç.ə} = \frac{MÇ}{T} * 1000(1.3.11)$$

Əmək resurslarının mexaniki artım əmsalı aşağıdakı kimi hesablanır:

$$K_{t.a.} = \frac{MƏ-MÇ}{T} * 1000 \text{ və ya } K_{m.a.} = K_{m.ə} - K_{m.ç}(1.3.12)$$

Əmək resurslarının ümumi artım əmsalı bu qaydada hesablanıla bilər:

$$K_{ü.a.} = K_{t.a.} - K_{t.ç} \text{ və ya } K_{ü.a.} = \frac{T_{i.s.}-T_{i.ə}}{T} * 1000 = \frac{\Delta T_{ü.a.}}{T} * 1000 (1.3.13)$$

Əmək bazarının fəaliyyəti əmək qabiliyyətli əhalinin iş yerlərinə olan tələbatı və işverənlər tərəfindən işçilərə olan tələbatla xarakterizə olunur. Əmək bazarının təhlili üçün zəruri məlumatlar Dövlət Məşğulluq Xidmətinin illik, rüblük və aylıq hesabatlarından və Dövlət Statistika Komitəsinin müvafiq məcmuələrindən və elektron resurslarından əldə etmək mümkündür.

Əmək bazarı əmək resurslarına tələb və təkliflə xarakterizə olunur. Əmək resurslarına tələb aşağıdakı göstəricilərlə qiymətləndirilir:

- Hesabat dövrünün sonunda Dövlət Məşğulluq Xidməti orqanlarına müəssisə və təşkilatlar(təsərrüfat subyektləri) tərəfindən işçilərə olan tələbat haqqında verilmiş sifarişə əsasən tələb olunan işçilərin sayı;
- Müəssisə və təşkilatlarda(təsərrüfat subyektlərində) vakant iş yerlərinin sayı;
- Dövlət Məşğulluq Xidməti orqanları və işverənlər arasında bbaşlanmış müqavilələrin sayı və s.

Əmək bazarında əmək resursları təklifini xarakterizə edən göstəricilərə aşağıdakılar aid edilir:

- Hesabat dövrünün sonuna Dövlət Məşğulluq Xidməti orqanlarına vətəndaşlar tərəfindən iş axtarışı ilə bağlı müraciətlərin sayı;
- Yaxın rüb(ay) ərzində işdən azad ediləcək işçilərin sayı və s.

Əmək bazarı respublika, region və bələdiyyə səviyyələrində təhlil olunur və əmək bazarın ən vacib xarakteristikalarından biri də onun gərginliyidir.

Əmək bazarında mövcud olan gərginliyin kəmiyyət xarakteristikasını vermək üçün əmək bazarının gərginliyi əmsalından istifadə olunur. Bu göstərici işləməyən əhalinin sayının sərbəst vakant iş yerlərinin sayına nisbəti kimi hesablanır:

$$K_G = \frac{S_{q.m.}}{Q_{v.y.}} * 1000 \quad (1.3.14)$$

Burada,

K_G -əmək bazarında gərginlik əmsalı;

$S_{q.m.}$ -qeyri məşğul əhalinin sayı;

$Q_{v.y.}$ -vakant yerlərin sayı.

Dinamikada əmək bazarında gərginliyin mövsümlüyünü aşkar aşkar etmək üçün gərkinlik əmsalı həm müəyyən zaman anına nəzərən, həm də qeyri-məşğul əhalinin orta illik sayına nəzərən hesablanıla bilər.

Əmək qabiliyyətli əhali iqtisadi fəal ($S_{i.f.}$) və iqtisadi-qeyri fəal ($S_{i.q.f.}$) əhaliyə bölünür. İqtisadi fəal əhali öz tərkibində məşğulları (S_m) və işsizləri (S_{is}) birləşdirir.

Əhalinin iqtisadi fəallığını qiymətləndirmək üçün “əhalinin iqtisadi fəallıq səviyyəsi” nisbi göstəricisindən istifadə olunur. Bu göstəricini hesablamaq üçün iqtisadi fəal əhalinin sayını 15-72 yaşda əhalinin sayına bölmək lazımdır:

$$K_{i.f} = \frac{S_{i.f.}}{S_{(15-72)}} * 1000 \quad (1.3.15)$$

Burada,

$K_{i.f.}$ -iqtisadi fəallıq əmsalı;

$S_{i.f.}$ -iqtisadi fəal əhalinin sayı;

$S_{(15-72)}$ -araşdırılan dövrdə (15-72) yaşlı əhalinin sayıdır.

Əhalinin iqtisadi fəallığı və onun tərkibi haqqındakı məlumatlar ölkənin inzibati subyektlərində və ya bələdiyyələrində sosial-iqtisadi inkişaf üzrə idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi işində olduqca vacibdir.

- Qeyd etmək ki, iqtisadi fəal əhali öz tərkibində məşğul və işsiz əhali kateqoriyalarını cəmləşdirir. Dövlət Statistika Komitəsinin metodologiyasına əsasən məşğul əhali kateqoriyasına müşahidə aparılan dövrdə aşağıdakı şəxslər aid edilir:

- Biricisi, müzdlə mükafatlandırma(pul və ya natura şəklində) əsasında iş yerinə yetirən(hətta həftə ərzində bir saat) və həmçinin mükafatlandırmanın alınma müddətindən asılı olmayaraq gəlir gətirən digər işlər yerinə yetirən şəxslər;
- İkincisi, müvəqqəti olaraq işdə olmayan şəxslər(xəstəlik, istirahət günü, növbəti məzuniyyət, təhsil, administrasiyanın təşəbbüsü ilə ödənişsiz və ya qismən haqqı ödənilməklə məzuniyyət, tətillər, boşdayanmalar və s. səbəblərdən);
- Üçüncüsü, ev təsərrüfatlarında satış məqsədi ilə əmtəə və xidmətlərin istehsalı ilə məşğul olanlar, ailə müəssələrində ödənişsiz köməkçi qismində çalışmış şəxslər və s.

15-72 yaşda əhalinin məşğulluğu haqqında məlumat mənbəyi kimi əhalinin məşğulluq və işsizlik problemləri üzrə müayinəsinin məlumatları çıxış edir.Məşğul əhali kateqoriyasının əsas xarakteristikalarından biri onların iqtisadi fəaliyyət növləri və cins tərkibinə görə bölüşdürülməsidir.

16-173 yaşda əhlinin məşğulluğunu iqtisadiyyatda məşğul olanların orta illik sayı kimi xarakterizə etmək zəruridir.

Bu göstərici əsas iş yeri üzrə vətəndaşların sayını, o cümlədən Azərbaycan respublikasının ərazisində məşğulluqla əlaqədar istər daimi, istərsə də müvəqqəti yaşayan xarici vətəndaşların sayını nəzərə alır, lakin şəxsi istehalkları üçün ev təsərrüfatlarında əmtəə və xidmətlər istehsal edən şəxsləri nəzərə almır.İqtisadi-statistik tədqiqatlarda əhalinin iqtisadi fəallığını nisbi kəmiyyət olan “əhalinin iqtisadi fəallıq səviyyəsi” göstəricisi ilə qiymətləndirirlər.Bu göstərici tədqiq olunan dövrdə iqtisadi fəal əhalinin sayının 15-72 yaşda olan əhalinin sayına nisbəti kimi hesablanılır.

İqtisadiyyatda məşğul olanların sayını müəyyən etmə üçün aşağıdakı məlumat mənbələrindən istifadə oluması zərur hesab edilir:

- 1.Müəssisə və təşkilatların və həmçinin fiziki şəxslərin müzdlə işləyən şəxslərin sayı haqqındakı məlumatları;
- 2.Əhalinin məşğulluq problemləri üzrə seçmə tədqiqatının məlumatları;
3. İcra hakimiyyəti orqanlarının əhalinin məşğulluğu haqqındakı məlumatları.

Əhalinin məşğulluğunu nisbi ifadədə xarakterizə etmək üçün məşğulluq əmsalı göstəricisindən istifadə olunur. Bu göstərici müxtəlif variantlarda hesablanılmağa əhalinin məşğulluğunun təhlilini genişləndirməyə imkan verir.

Əmək resurslarının sayına nəzərən əhalinin məşğulluq əmsalı aşağıdakı kimi hesablanıla bilər (3.səh.56):

$$K_m = \frac{\overline{S_m}}{\overline{T}} * 100 \quad (1.3.16)$$

Burada ,

$\overline{S_m}$ -məşğulların orta illik sayı,

$\overline{T}$ -əmək resurslarının orta illik sayı,

K_m -məşğulluq əmsalı.

Əmək qabiliyyətli yaşda əmək qabiliyyətli əhalinin sayına nəzərən məşğulluq əmsalı aşağıdakı kimi hesablanıla bilər:

$$K_m = \frac{\overline{S_m}}{\overline{T_{ə.q.}}} * 100 \quad (1.3.17)$$

Burada ,

$\overline{S_m}$ -məşğulların orta illik sayı,

$\overline{T_{ə.q.}}$ -əmək əmək qabiliyyətli sayda əmək qabiliyyətli əhalinin orta illik sayı,

K_m -məşğulluq əmsalı.

İqtisadi fəal əhalinin sayına nəzərən məşğulluq əmsalı aşağıdakı kimi hesablanıla bilər:

$$K_m = \frac{\overline{S_m}}{\overline{S_{i.f.}}} * 100 \quad (1.3.16)$$

Burada ,

$\overline{S_m}$ -məşğulların orta illik sayı,

$\overline{S_{i.f.}}$ -iqtisadi fəal əhalinin orta illik sayı,

K_m -məşğulluq əmsalı.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının standartlarına müvafiq olaraq işsizlərə araşdırılan dövrdə yaşı 16 və yuxarı olan və eyni zamanda aşağıdakı əlamətlərə malik olan şəxsləri aid edirlər:

- işi olmamışdır(gəlir gətirən fəaliyyəti);

- müşahidədən əvvəlki dörd həftə ərzində aktiv bütün vasitələrdən istifadə etməklə şəkildə iş axtarışı ilə məşğul olmuşdur;
- araşdırılan dövrdə dərhal işə başlamağa hazır olmuşdur.

Bundan əlavə əgər əyani formada təhsil alan şəxslər, pensiyaçılar və işləmək hüququ olan əlillər araşdırılan dövrdə aktiv şəkildə iş axtarışı ilə məşğul olmuşlarsa onları işsizlərə aid etmək olar.

İşsizlərin sayı iqtisadiyyatın inkişafının tsikliliyindən asılıdır. İşsizliyin səviyyəsi tsiklik xarakter daşıyan makroiqtisadi qeyri-sabitliyi və regionların sosial-iqtisadi inkişafını xarakterizə edir.

Yerli və xarici statistika təcrübəsində tədqiqatın məqsədindən asılı olaraq işsizliyin səviyyəsini xarakterizə edən göstəricilər sistemindən istifadə olunur. Belə ki, işsizlərin sayı nəinki yalnız iqtisadi fəal əhalinin, eyni zamanda əmək qabiliyyətli yaşda əmək qabiliyyətli əhalinin orta illik sayı ilə müqayisə olunur.

İqtisadi fəal əhalinin orta illik sayına nəzərən məşğulluq səviyyəsi aşağıdakı qaydada hesablanır:

$$K_{i\dot{s}siz} = \frac{\overline{S_{i\dot{s}siz}}}{\overline{S_{i.f.}}} * 100 \quad (1.3.18)$$

Burada ,

$\overline{S_{i\dot{s}siz}}$ -məşğulların orta illik sayı,

$\overline{S_{i.f.}}$ -iqtisadi fəal əhalinin orta illik sayı,

$K_{i\dot{s}siz}$ -məşğulluq əmsalı.

Əmək qabiliyyətli yaşda əmək qabiliyyətli əhalinin orta illik sayına nəzərən məşğulluq səviyyəsi aşağıdakı qaydada hesablanır:

$$K_{i\dot{s}siz} = \frac{\overline{S_{i\dot{s}siz}}}{\overline{S_{\dot{e}.q.}}} * 100 \quad (1.3.19)$$

Burada ,

$\overline{S_{i\dot{s}siz}}$ -məşğulların orta illik sayı,

$\overline{S_{\dot{e}.q.}}$ - əmək qabiliyyətli yaşda əmək qabiliyyətli əhalinin orta illik sayı,

$K_{i\text{şsiz}}$ -məşğulluq əmsalı.

İşsiz əhalinin orta illik sayının məşğul əhalinin orta illik sayına nisbətinin faizlə ifadəsi orta hesabla hər yüz məşğul əhaliyə neçə işsiz düşdüyünü xarakterizə edir:

$$K_{i\text{ş}/m} = \frac{\overline{S_{i\text{şsiz}}}}{\overline{S_m}} * 100 \quad (1.3.20)$$

İşsizliyin səviyyəsi iqtisadiyyatın indikatoru hesab edilir.

Statistik təhlildə işsizlik prosesi aşağıdakı göstəricilərlə xarakterizə oluna bilər:

1. Dövlət məşğulluq xidməti orqanlarında qeydiyyatda olan əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmayan vətəndaşların sayı.

2. Dövlət məşğulluq xidməti orqanlarında qeydiyyatda olan işsiz şəxslərin sayı.

3. Qeydiyyatdan keçmiş işsizlərin sayı, hansı ki, İşsizlik müavinəti təyin edilmişdir.

İşsiz qismində qeydə alınmış vətəndaşlar haqqında məlumatlar çins, yaş, təhsil, ixtisas mənsubiyyəti, iş axtarışı üsulları və s. kateqoriyalar üzrə araşdırılır.

“Natamam məşğulluq” anlayışı bizim ölkəmizdə 90-cı illərin əvvəllərində meydana gəlmişdir.

Əgər əmək qabiliyyətli vətəndaşın həftə ərzində iş saatlarının sayı 30-35 saatdan çox deyilsə bu məşğulluğun natamam forması hədsab edilir. Bununla əlaqədar olaraq statistika təcrübəsində “görünən natamam məşğulluq əmsalı” göstəricisindən istifadə olunur:

$$K_{n.m} = \frac{\overline{T_{n.m}}}{\overline{T_m}} * 100 \quad (1.3.21)$$

$K_{n.m}$ - görünən natamam məşğulluq əmsalı,

$\overline{T_{n.m}}$ - natamam iş vaxtı ərzində məşğul olan şəxslərin orta illik sayı,

$\overline{T_m}$ - məşğul şəxslərin orta illik sayı.

Natamam məşğulluq anlayışına belə baxmaq olar:

Qismən işsizlik(tam iş günü ərzində işləmək imkanına malik olan şəxslər, lakin işverən tərəfindən iş vaxtının qısaldılması səbəbindən tam iş vaxtında işləyə bilməyən şəxslər);

İşçinin şəxsi səyləri, məsələn, çoxuşaqlı ana, ağır xəstələrə baxan şəxslər və s..Belə olan halda natamam məşğulluq həm işverəni , həm də muzzdlu işçini qane edə bilər.

Müasir şəraitdə aktual məsələlərdən biri işsizlikdən dəyən zərərin müəyyən edilməsidir.İşsizlikdən itkilərin hesablanmasında bir necə amil nəzərə alınmalıdır: Birincisi, istehsal olunmayan əmtəə və xidmətlərin həcmi nəzərdən keçirilməlidir, hansı ki, işsizlər işləsəydi istehsal oluna bilərdi.Bu itki işsizlik nəticəsində istehsal edilməyən məhsulun həcmi kimi müəyyən edilir($Z_{i\dot{s}}$).Bu həcm işsizliyin mövcudluğu ucbatından iqtisadiyyatın itirilmiş imkanlarını xarakterizə edir və işsizləri orta illik sayının ($T_{i\dot{s}}$) əmək məhsuldarlığına(W) hasili kimi hesablanılır(8.səh-117):

$$Z_{i\dot{s}} = \bar{T}_{i\dot{s}} \times W \quad (1.3.22)$$

Əmək məhsuldarlığı göstəricisi Ümumi Daxili Məhsulun məşğulların orta illik sayına olan nisbəti kimi hesablanır:

$$W = \frac{\sum QP}{T_m} * 100 \quad (1.3.23)$$

Burada, $\sum QP$ - ÜDM-in həcmidir.

İkincisi, işsizliyə görə ödənilən müavinətin həcminə diqqət yetirmək lazımdır.Belə müavinətin ödənilməsi nəticəsində yaranan ziyanın həcmi işsizliyə görə ödənilən orta müavinətin məbləğinin işsizlərin orta illik sayına hasili kimi hesablanır:

$$Z_{M(i\dot{s})} = \bar{T}_{i\dot{s}} \times \bar{M} \quad (1.3.24)$$

Burada,

$Z_{M(i\dot{s})}$ -işsizliyə görə ödənilən müavinət nəticəsində yaranan zərər,

$\bar{T}_{i\dot{s}}$ -işsizləri orta illik sayı,

$\bar{M}$ - işsizliyə görə ödənilən müavinətin orta məbləği.

Üçüncüsü, bu işsizlərin yəndən hazırlanmasına, yəni təhsillərinin artırılmasına çəkilən xərcdir. Bu göstərici təhsilin müxtəlif səviyyələrdən (ali məktəb, kollec, peşə ixtisası) təhsil haqqının işsizlərin orta illik sayına hasili kimi hesablanır:

$$X_{t(iş)} = \bar{T}_{iş} \times \bar{P} \quad (1.3.25)$$

Burada,

$X_{t(iş)}$ - işsizlərin yenidən hazırlanmasına təhsil xərcləri;

$\bar{T}_{iş}$ - işsizləri orta illik sayı,

$\bar{P}$ - müxtəlif səviyyələrdən təhsil müəssisələri üzrə orta təhsil haqqı.

Bütövlükdə işsizlik nəticəsində yaranan zərər işsizlik nəticəsində istehsal edilməyən məhsulun dəyərinin, işsizlərə ödənilən müəvənlərin və işsizlərin yenidən hazırlanması məqsədi ilə təhsilə çəkilən xərclərin cəmi kimi müəyyən edilir:

$$Z = Z_{iş} + Z_{M(iş)} + X_{t(iş)} \quad (1.3.26)$$

Beləliklə, əhalinin məşğulluğu və onun fəaliyyət növləri üzrə məlumatlar və həmçinin işsiz vətəndaşlar haqqında məlumatlar və işsizlik nəticəsində yaranan ziyan haqqındakı məlumatlar əmək bazarının inkişafı üzrə müxtəlif səviyyələrdən idarəetmə qərarlarının hazırlanması işində gərəkli ola bilər.

FƏSİL II. AZƏRBACANIN ƏMƏK BAZARININ MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN İQTİSADI-STATİSTİK TƏDQIQI

2.1. İqtisadi fəal əhalinin quruluş və dinamikasının təhlili

1995-ci ildən başlayaraq Respublikamızda ölkə əhalisinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsinə xüsusi diqqət ayrılır. Müstəqilliyin ilk illərindən başlayaraq dövlət mülkiyyətinin özəlləşməsi prosesinə start verilmiş və bu işlər hazırkı dövrdə də davam etdirilir. Ölkədə dinamik sürətlə artan əmək resurslarının əmək bazarında işçi qüvvəsi təklifinə müsbət təsir göstərməsini nəzərə alaraq məşğulluğun təmin edilməsi ilə bağlı dövlət proqramları uğurla həyata keçirilir.

Hər hansı bir ölkədə baş verən demografik dəyişikliklər birinci növbədə əhalinin sayının və quruluşünün dəyişməsinə təsir göstərir. Rəsmi statistikanın məlumatlarına əsasən 2005-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə Azərbaycanda əhalinin sayı mütləq ifadədə 1257,6 min nəfər, nisbi ifadədə isə 14,8% artaraq 9 milyon 758 min nəfərə yaxın olmuşdur. 2015-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə ölkə əhalisinin sayı 1,12% artaraq mütləq ifadədə ötənili səviyyəni 108,5 min nəfər üstələmişdir. Araşdırılan 12 il ərzində ölkə əhalisinin orta illik artım sürəti 101,15%, orta illik mütləq artımı isə 114,3 min nəfər təşkil etmişdir(32).

2005-2016-ci illərdə Azərbaycanda əmək ehtiyatlarının sayı quruluşunun dinamikası(min nəfər)

Cədvəl 2.1

İllər Göstəricilər		2005	2010	2015	2016
		Əmək ehtiyatlarının sayı		5421,3	6015,0
O cümlədən	əmək qabiliyyətli yaşda	5304	5875,7	6198,7	6207,0
	əmək qabiliyyətli şəxslər				
	əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı yaşda olub işləyən işləyən şəxslər	103,8	133,1	137,2	143,4

	Iqtisadi cəhətdən məşğul olan yeniyetmələr	13,5	6,2	-	-
--	--	------	-----	---	---

Əmək bazarında işçi qüvvəsi təklifinin əsas mənbəyi kimi ölkədə formalaşan əmək etiyatları çıxış edir. Demografik proseslər fonunda əhalinin təbii artımının müsbət dinamikası respublikamızda əmək ehtiyatlarının dinamikasına da müsbət təsir göstərmişdir. Ölkədə mövcud olan əmək qanunvericiliyinin prinsiplərinə uyğun olaraq əmək ehtiyatlarının tərkibinə aşağıdakı əhali kateqoriyaları aid edilir:

- ✚ əmək qabiliyyətli yaşda əmək qabiliyyətli əhali;
- ✚ əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı yaşda olub iqtisadiyyatda işləyən pensiyaçılar;
- ✚ əmək qabiliyyətli yaşa çatmamış, lakin iqtisadiyyatda işləyən yeniyetmələr.

2005-ci ildə əhalinin ümumi sayında əmək ehtiyatlarının xüsusi çəkisi 63,8%, 2016-cı ildə isə 65,1% təşkil etmişdir. Əmək ehtiyatlarının əhalinin tərkibində xüsusi çəkisinin 1,3 faiz bəndi qədər artmasının səbəblərindən biri kimi əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı yaşda olub işləyən pensiyaçıların sayının artmasını göstərmək olar. Digər tərəfdən ölkədə aparılan pensiya islahatları nəticəsində əmək qabiliyyətli yaş həddinin artırılması da əmək qabiliyyətli əhalinin sayına müsbət təsir göstərir. Əmək pensiyaları haqqında qanunvericilik aktlarına edilmiş əlavə və dəyişikliklərə əsasən 2027-ci ilə qədər ölkədə həm kişilər, həm də qadınlar üçün əmək qabiliyyətliliyinin maksimal həddinin 65 yaşa qədər artırılması nəzərdə tutulmuşdur.

2016-cı ildə Azərbaycanda əmək ehtiyatlarının sayı 2005-ci illə müqayisədə nisbi ifadədə 17,1 faiz, mütləq ifadədə isə 929,1 min nəfər qədər artmışdır. 2015-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə ölkədə əmək resurslarının sayı 0,2% və ya mütləq ifadədə 14,5 min nəfər artmışdır. 2005-2016-cı illəri əhatə edən zaman kəsiyində əmək ehtiyatlarının orta illik mütləq nisbi artım sürəti 1,3% təşkil etmişdir. Bu zaman kəsiyində əmək ehtiyatlarının sayında orta hesabla ildə 84,5 min nəfər qədər artım müşahidə olunur.

Əmək ehtiyatlarının tərkibinə daxil olan əhali kateqoriyaları haqqında əldə olunan statistik məlumatlar ölkənin əmək resurslarının quruluşunu və quruluşunda baş verən dəyişiklikləri təhlil etməyə imkan verir. 2005-ci ildə ölkənin əmək resurslarının 97,8%-ni əmək qabiliyyətli yaşda olan əmək qabiliyyətli şəxslər məcmusu, 1,9%-ni əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı yaşda olub işləyən pensiyaçılar, 0,3-ni isə işləyən yeniyetmələr qrupu təşkil etmişdir. 2016-cı ildə ölkənin əmək resurslarının 97,8 faizini əmək qabiliyyətli yaşda əmək qabiliyyətli şəxslər məcmusu, 2,2%-ni isə əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı yaşda olub işləyən pensiyaçılar məcmusu təşkil etmişdir(32). 2011-ci ildən etibarən ölkənin əmək resursları yalnız iki əhali kateqoriyası hesabına formalaşmağa başlamışdır.

**2005-2016-cı illərdə Azərbaycanı iqtisadi fəal əhalinin sayı və
quruluşunun dinamikası**

Cədvəl 2.2

	2005	2010	2015	2016
Əhalinin orta illik sayı – min nəfər	8500,3	9054,3	9649,3	9757,8
İqtisadi fəal əhalinin sayı - min nəfər	4380,1	4587,4	4915,3	5012,7
İqtisadiyyatda məşğul olanların sayı - min nəfər	4062,3	4329,1	4671,6	4759,9
İşsizlər, min nəfər ²⁾	317,8	258,3	243,7	252,8
Məşğulluq xidmətləri orqanlarında rəsmi işsiz statusu alan şəxslər, nəfər	56343	38966	28877	32972

2005-ci ildə ölkə əhalisinin 51,5%-ni iqtisadi fəal əhali, 48,5-ni isə iqtisadi qeyri-fəal əhali təşkil etmişdir. İqtisadi fəal əhalinin (işçi qüvvəsinin) tərkibinə iqtisadiyyatda məşğul olanlar və işsizlər daxil edilir. Statistik baxımdan əhalinin məşğulluq səviyyəsi araşdırılan dövrdə iqtisadiyyatda məşğul olanların sayının iqtisadi fəal əhalinin sayına nisbətinin faizlə ifadəsi kimi müəyyən edilir. 2 sayılı cədvəlin məlumatlarının təhlili göstərir ki, 2005-ci ildə ölkəmizdə iqtisadi məşğulluq səviyyəsi 92,7% təşkil etmişdir. 2016-cı ildə iqtisadi fəal əhalinin tərkibində məşğulların xüsusi çəkisi 94,5% təşkil etmişdir. 2005-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə ölkəmizdə işçi qüvvəsinin məşğulluq səviyyəsi 1,8 faiz bəndi qədər artmışdır. İqtisadiyyatda məşğul olan şəxslərin sayının dinamikasına gəldikdə isə mütləq ifadədə 697,6 min nəfər, nisbi ifadədə isə 17,1% artım baş vermişdir (32). Təqdirəlayiq hal kimi qeyd etmək olar ki, müqayisə olunan dövrdə əmək ehtiyatlarının nisbi artım səviyyəsi ilə məşğul əhalinin nisbi artım səviyyəsi üst-üstə düşür. Əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi daim ölkə prezidenti möhtərəm İlham Əliyevin diqqət mərkəzindədir.

**2005-2016-cı illərdə Azərbaycanda məşğul əhalinin mülkiyyət növləri
üzrə bölgüsü(min nəfər)**

Cədvəl 2.3

İllər		2005	2010	2015	2016
Göstəricilər					
Ölkə iqtisadiyyatında məşğul hesab edilən şəxslər		4062,3	4329,1	4671,6	4759,9
O cümlədən mülkiyyət formaları üzrə:	Dövlət	1229,8	1142,7	1176,1	1171,4
	Qeyri-dövlət	2832,5	3186,4	3495,5	3588,5

2003-cü ildən başlayaraq ölkədə həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatların uğurlu şəkildə davam etdirilməsi nəticəsində ötən dövr ərzində əmək bazarında dinamik şəkildə artan işçi qüvvəsi təklifi zəruri sayda iş yerlərinin yaradılması nəticəsində tələblə qarşılanmış və buna müvafiq olaraq məşğulların sayı artmışdır.

2000-ci illərdən başlayaraq ölkədə uğurla həyata keçirilən sosial iqtisadi islahatlar mülkiyyət forması baxımından məşğulluğun quruluşna da təsirsiz ötüşməmişdir. Belə ki, 2005-ci ildə ölkə iqtisadiyyatında məşğul olanların 30,3% və ya 1229,8 min nəfəri dövlət, 69,7% və ya 2832, min nəfəri qeyri-dövlət sektorunda məşğul olmuşdur. 2016-cı ilin əmək bazarını xarakterizə edən statistik məlumatlarının təhlili onu göstərir ki, məşğul olanların 75,4%-i qeyri-dövlət, 24,6%-i isə dövlət sektorunda çalışanlardan ibarət olmuşdur. Müqayisələr göstərir ki, məşğulluğun quruluşunda qeyri-dövlət sektorunun xeyrinə dəyişiklik baş vermişdir. Araşdırılan dövrdə qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi 5,7% bəndi qədər artmışdır. Müqayisə olunan dövrlər üzrə dövlət sektorunda çalışanların sayı mütləq ifadədə 58,4 min nəfər, nisbi ifadədə isə 4,8% azalmışdır. Bu zaman kəsiyində qeyri-dövlət sektorunda çalışanların sayı mütləq ifadədə 756 min nəfər, nisbi ifadədə isə 26,7 % artmışdır. Butün bunlar iqtisadiyyatın özəl sektorunun inkişafına dövlətin göstərdiyi diqqət və qayğının nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

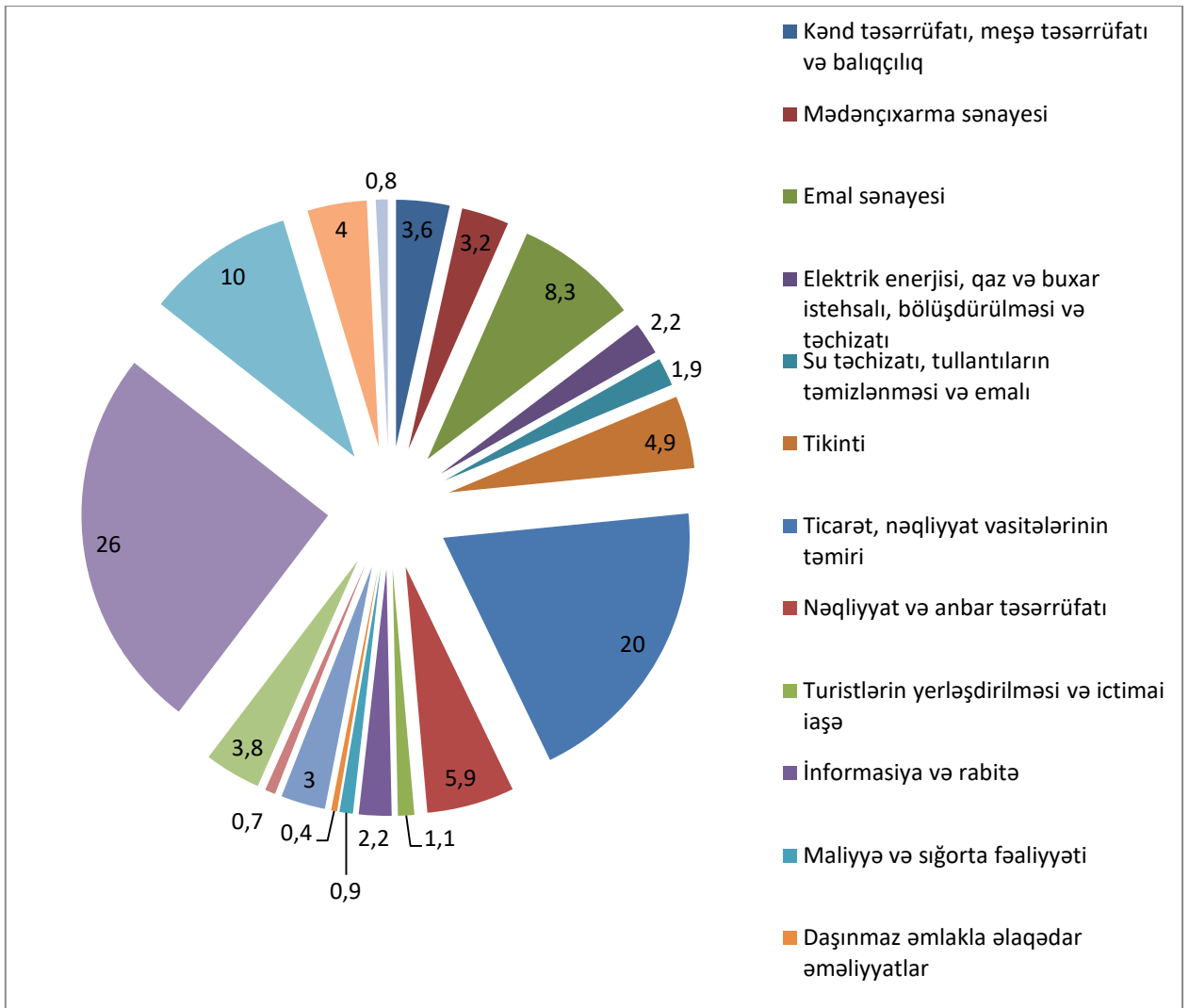
**2005-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında müzdlə işləyən
əhalinin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bölgüsü**

Cədvəl 3.3

İqtisadi fəaliyyət növləri	2005	2010	2015	2016
İqtisadiyyat üzrə – cəmi	1297,1	1382,9	1502,5	1514,3
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	45,7	41,2	46,3	47,2
Mədənçıxarma sənayesi	40,3	34,7	34,2	34,1
Emal sənayesi	104,5	84,8	94,4	100,7
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	27,9	30,6	27,1	27,3
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	23,9	22,2	25,4	30,6
Tikinti	61,7	79,6	95,3	89,7
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	250,3	286,8	284,8	291,8
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	74,3	64,9	73,1	70,3
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	13,4	16,8	21,8	22,9
İnformasiya və rabitə	27,4	24,3	26,1	25,0
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	11,8	21,0	30,1	25,0
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	5,4	8,7	15,1	18,8
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	37,6	43,4	57,0	55,3
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	9,2	20,9	24,7	24,7
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	48,2	52,4	101,4	107,7
Təhsil	326,7	345,3	338,4	337,0
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin	128,8	137,5	133,7	133,2

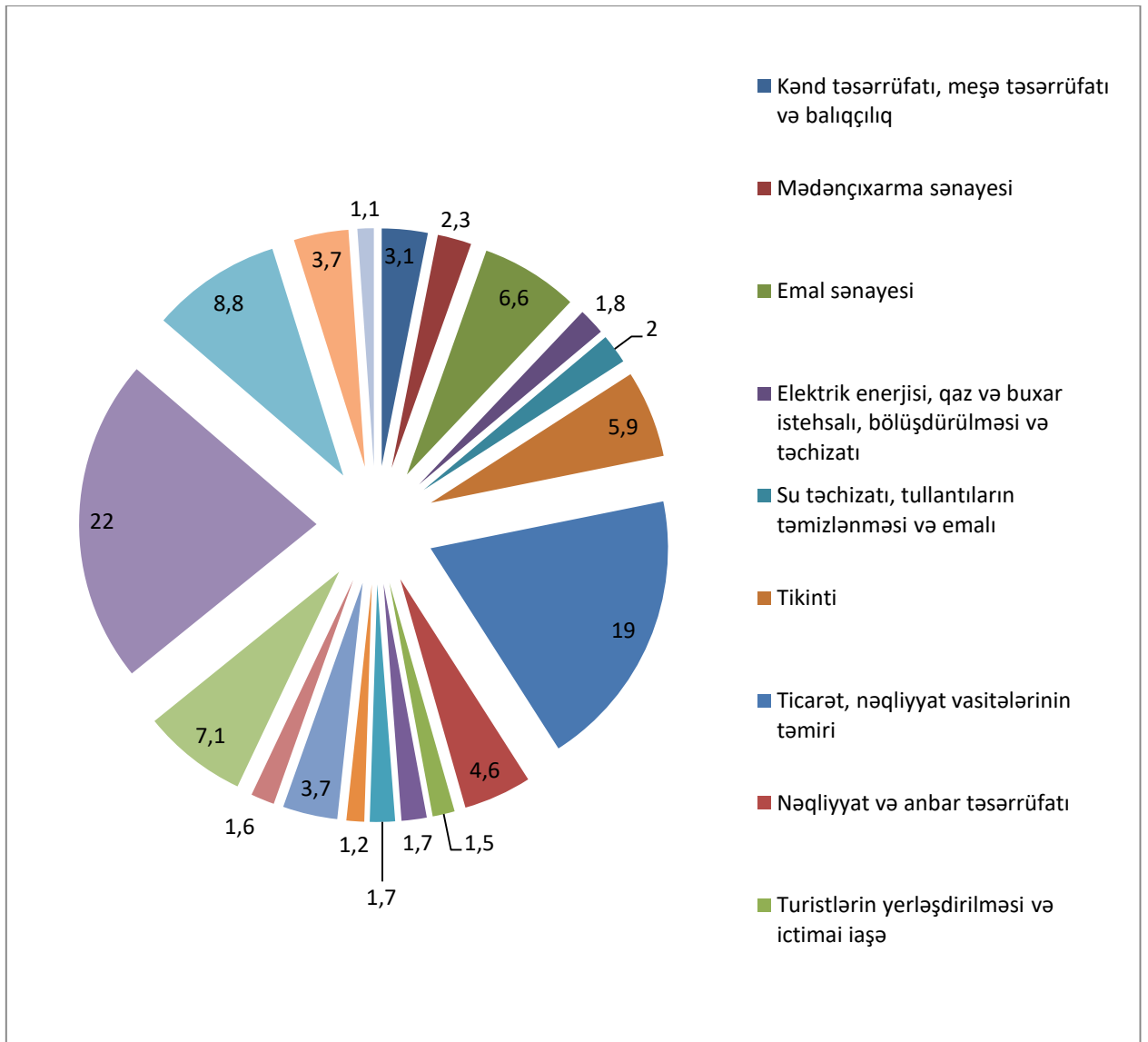
göstərilməsi				
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	49,9	53,7	56,7	56,2
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	10,1	14,1	16,9	16,8

Bazar münasibətləri şəraitində xüsusi mülkiyyətin inkişaf etməsi əhaliyə məşğulluqda sərbəstlik imkanları yaratmışdır ki, bu da öz növbəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etməsinə və əhalinin özünü məşğüllüğunun təmin etməsinə şərait yaratmışdır. Araşdırılar dövrədə iqtisadi məşğul əhalinin müəyyən bir qismi müzdla işləyənlərdən, digər bir qismi isə fiziki şəxs qismində və ya hüquqi şəxs yaratmaqla sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanlardan ibarət olmuşdur. 2005-ci ildə iqtisadiyyatda məşğul olanların ümumi sayından müzdla işləyənlər 31,9 % təşkil etmişdir. Bu dövrədə məşğul olanların iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bölgüsünə diqqət yetirsək müzdla işləyənlər arasında ən böyük xüsusi çəkiyə təhsil üzrə çalışanlar tutmuşdur. Bu fəaliyyət növü üzrə müzdla məşğul olanlar bütövlükdə müzdlu məşğulluğun 20%-ni təşkil etmişdir.

Şəkil 2.1.2005-ci ildə müzdla işləyənlərin fəaliyyət növləri üzrə bölgüsü (%-lə)

Baxılan dövrdə “Ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri” fəaliyyət növü üzrə müzdla məşğul olanların sayı ümumi müzdla məşğul olanların sayında 20 % təşkil edilmişdir. Ümumilikdə 2005-ci ildə üç fəaliyyət növü üzrə məşğul olanlar: “təhsil”, “ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri” və “əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi” fəaliyyət növləri üzrə məşğul olanlar bütün müzdla işləyənlərin yarısından çoxunu, yəni 56%-ni təşkil etmişlər(32).

Şəkil 2.2.2016-cı ildə müzdla işləyənlərin fəaliyyət növləri üzrə bölgüsü (%-lə)

2005-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə iqtisadiyyatda müzdla işləyənlərin sayı nisbi ifadədə 16,7%, mütləq ifadədə isə 217,2 min nəfər artmışdır. 2005-ci ildə olduğu kimi 2016-cı ildə də iqtisadiyyatda müzdla məşğul olanların əsas hissəsi, yəni 49,8%-i və ya 762 min nəfəri “təhsil”, “ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri” və “əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi” fəaliyyət növləri üzrə məşğul olanlardan təşkil edilmişdir. Baxmayaraq ki, 2005-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə “Ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri” fəaliyyət növü üzrə məşğul olanların xüsusi çəkisi 1% bəndi qədər azalmışdır, lakin onların ümumi sayında 16,6% artım müşahidə olunmuşdur. Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə fəaliyyət növü üzrə müzdla məşğul olanların sayı 2005-ci illə müqayisədə 1,7 dəfə

artmış və onların xüsusi çəkisində 0,4 faiz bəndi qədər yüksəliş müşahidə olunmuşdur. Müzdlə işləyənlər arasında ən böyük artım “Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar” fəaliyyət növü üzrə qeydə alınmışdır. Bu fəaliyyət növü üzrə müzdlə məşğul olanların sayı 2016-cı ildə 2005-ci illə müqayisədə 3,5 dəfə artmışdır. Müqayisə olunan dövrdə “Maliyyə və sığorta fəaliyyəti”, “İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi”, “Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat” kimi iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə müzdlə məşğul olanların sayında iki dəfədən çox artım müşahidə olunmuşdur (32). Ümumdünya maliyyə böhranı və neft qiymətlərinin enməsi nəticəsində “Mədənçıxarma sənayesi” və “Emal sənayesi” fəaliyyət növləri üzrə müzdlə işləyənlərin sayında və onların xüsusi çəkilərində müvafiq müqayisədə azalma qeydə alınmışdır.

2.2. İşsizliyin quruluş və dəyişmə sürətinin statistik öyrənilməsi

Əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi, onun həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və yoxsulluğun ləğv edilməsi Azərbaycan hökuməti tərəfindən həmişə diqqət mərkəzində saxlanılan prioritet məsələlərdəndir. İnkişaf etmiş cəmiyyət qurmaq və əhalinin maddi rifah halının yüksəldilməsi baxımından makrosəviyyədə üç problemin paralel olaraq optimal tənzimlənməsi zərurət kəsb edir. Bu problemlər Ümumi Daxili Məhsulun rehal həcminin artırılması zəminində işsizliyin Beynəlxalq təcrübədə qəbul edilmiş təbii səviyyəsinə (5-6%) və inflyasiyanın bir rəqəmli (0-9%) diapozonda cilalanmasına nail olmaqdan ibarətdir. Belə bir iqtisadi mühitin formalaşması hökumət qarşısında ciddi vəzifələr qoymaqla, optimal tənzimlənmə tədbirlərinin həyata keçirilməsini tələb edir. 2003-cü ildən başlayaraq Azərbaycanda sürətli iqtisadi artım templəri müşahidə olunmağa başlanmışdır. Neft layihələrinin işə düşməsi fonunda dünya neft qiymətlərinin yüksəlməsi ölkəmizə enerji daşıyıcılarının idxalından külli miqdarda valyuta vəsaitlərinin daxil olmasına şərait yaratmışdır. Neft sektorunun sürətli inkişafı iqtisadiyyatın digər sahə və sektorlarının inkişafına müsbət təkan vermişdir.

2005-2016-cı illərdə Azərbaycanca məşğulluq və işsizliyin dinamikası

Cədvəl 2.3.1

Göstərici	2005	2010	2015	2016
İqtisadi fəal əhalinin sayı (min nəfər)	4380.1	4587.4	4915.3	5012.7
Məşğul əhalinin sayı (min nəfər)	4062.3	4329.1	4671.6	4759.9
İşsiz əhalinin sayı (BƏT-in metodologiyasına uyğun olaraq bütün işsizlər daxildir) (min nəfər)	317.8	258.3	243.7	252.8
kişilər (min nəfər)	164.1	102.3	102.6	107.5
qadınlar (min nəfər)	153.7	156	141.1	145.3
onlardan: işsiz statusu olan şəxslərin sayı - cəmi (nəfər)	56343	38966	28877	32972
kişilər (nəfər)	27265	21979	17728	20418
qadınlar (nəfər)	29078	16987	11149	12554
onlardan: işsizlik müavinəti alanların sayı - cəmi (nəfər)	2087	87	1543	1857
kişilər (nəfər)	1316	70	1087	1238
qadınlar (nəfər)	771	17	456	619

20-ci yüzilliyin 70-80-ci illərində Azərbaycan respublikasında doğum göstəricilərinin və əhalinin təbii artımının yüksək olması 2000-ci illərdə ölkədə əmək qabiliyyətli yaşda əmək qabiliyyətli əhalinin sayının dinamikasına müsbət təsir göstərmişdir. Bu proseslər fonunda 2005-2016-cı illər ərzində ölkədə iqtisadi fəal əhalinin sayı orta hesabla ildə 1,1% -lik artım şüreti nümayiş etdirmişdir(32). Məlumdur ki, iqtisadi fəal əhalinin (işçi qüvvəsinin) tərkibinə iqtisadiyyatda məşğul olanlar və işsizlər daxil edilir. İşsizlik səviyyəsinin obyektiv qiymətləndirilməsi və mövcud olan gizli işsizliyin aradan qaldırılması aktual məsələlərdən biridir. İnkişaf etmiş ölkələrdə və bir sıra MDB ölkələrində işsizlərin sayının və səviyyəsinin qiymətləndirilməsində Beynəlxalq Əmək Təşkilatının metodikasından istifadə olunur. 2003-cü ildən başlayaraq Azərbaycanda da

işsizliyin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə BƏT-in təklif və tövsiyələri nəzərə alınır. Ənənəvi qaydada işsizlərin sayı və işsizlik səviyyəsi məşğulluq xidməti orqanlarında rəsmi qeydiyyatdan keçmiş şəxslərin sayına əsasən müəyyən edilir. 2005-ci ildə rəsmi qaydada məşğulluq xidməti orqanlarında qeydiyyatdan keçmiş və işsiz statusu almış şəxslərin sayı 56343 nəfər olmuşdur. Bu göstəriciyə istinadən rəsmi qeydiyyatdan keçmiş işsizlərin sayına əsasən işsizlik səviyyəsi 1,3% təşkil etmişdir. Rəsmi qeydiyyatdan keçmiş və işsizlik statusu almış şəxslərin 48,4 faizini kişilər, 51,6 faizini isə qadınlar təşkil etmişdir. 2016-cı ildə dövlət məşğulluq xidməti orqanlarında rəsmi qeydiyyatdan keçmiş işsiz şəxslərin sayına əsasən işsizlik səviyyəsi iqtisadi fəal əhalinin 0,7% səviyyəsində olmuşdur. Bu dövrdə rəsmi işsizlik statusu alan şəxslərdən 61,9 faizi kişilər, 38,1 faiz isə qadınlar olmuşdur. İşsizlik statusu almış şəxsləri ümumi sayı 2005-ci ilə müqayisədə 2016-cı ildə 41,5 faiz azalmışdır. Rəsmi status alan işsizlərin tərkibində qadınların xüsusi çəkisi 13,5% bəndi qədər azalmışdır(32).

2005-ci ildə rəsmi işsizlik statusuna malik olan şəxslərdən cəmi 3,7%-i işsizliyə görə müavinət almışdır. 2016-cı ildə işsizlik müavinəti alan şəxslər rəsmi qeydiyyatdan keçib işsiz statusu alan şəxslərin 5,6 faizini təkil etmişdir. Müqayisə olunan zaman kəsiyində işsizlik müavinəti alan şəxsləri xüsusi çəkisi 1,9% bəndi qədər artmışdır. Bu artımın səbəbi kimi bir tərəfdən rəsmi qeydiyyatdan keçmiş işsizlərin sayının kəskin azalması, digər tərəfdən rəsmi işsizlik statusu alan şəxslərin sırasından işsizlik müavinəti alanların sayının 11% və ya 230 nəfər azalması ilə izah oluna bilər.

2005-ci ildə BƏT-in metodologiyasına əsasən Respublikamızda 317,8 min nəfər şəxs işsiz hesab edilmişdir. Bu metodologiyaya əsasən ölkədə işsizlik səviyyəsi 7,3% səviyyəsində olmuşdur. Həmin dövürdə BƏT metodologiyası ilə müəyyən edilmiş işsizlərin ümumi sayında 51,6% kişilər, 48,4% qadınlar yer almışdır. 2016-cı ildə beynəlxalq aləmdə qəbul edilmiş bu metodikaya əsasən işsiz hesab olunan şəxslərin sayı iqtisadi fəal əhalinin 5%-ni təşkil etmişdir. 2016-cı ildə bütün işsizlərin sayına əsaslanan işsizlik səviyyəsi elmi əsaslarla qəbul edilmiş təbii işsizlik səviyyəsində (iqtisadi fəal əhalinin 5-6%-i qədər) olmuşdur. İşsiz hesab edilən əhali

kateqoriyasının quruluşuna gəldikdə, 2016-cı ildə ümumi işsizlərin 42,5 faizini kişilər, 57,5 faizini isə qadınlar təşkil etmişdir. 2005-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə işsiz şəxslərin ümumi tərkibində kişilərin xüsusi çəkisi 9,1% bəndi qədər azalmışdır. 2005-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə BƏT metodologiyasına əsaslanan ümumi işsizlərin sayı 20,5% və ya 65 min nəfər azalmışdır. Qeyd edək ki, müqayisə oluna 12 illik zaman dövrü kəsiyində ölkədə iqtisadi fəal əhalinin sayı mütləq ifadədə 632,6 min nəfər, nisbi ifadə də isə 17,1% artmışdır. Araşdırılan dövrdə ölkədə həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatlara rəğmən artan işçi qüvvəsinin iş yerlərinə olan tələbatı tam şəkildə ödənilmiş və hətta işsizlik səviyyəsinin 2,3% bəndi qədər azaldılmasına nail olunmuşdur.

2005-2016-cı illərdə məşğulluq xidməti orqanlarının əsas göstəricilərinin dinamikası

Cədvəl 2.3.2

	2005	2015	2016
Məşğulluq xidmətlərində işsiz statusu almış şəxslər	56343	28877	32972
İşə düzəldilmişdir	25299	28936	56631
Peşə təliminə göndərilmişdir	1542	4147	3352
Boş iş yerlərinin tutulması üçün işçi qüvvəsinə olan tələbat	9247	12959	11086
İşsiz statusu almış işsizlərin iqtisadi fəal əhaliyə nisbəti, faizlə	1,29	0,59	0,66
İşsizliyə görə müavinət alanlar	2087	1543	1857

İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, əhalinin işlə təmin olunmasında məşğulluq xidməti orqanları müstəsna rol oynayır. Son illərdə bu sahədə respublikanın məşğulluq xidməti orqanlarının fəaliyyətində də müsbət irəlleyişlər müşahidə olunur. 2005-ci ildə ölkəmizdə məşğulluq orqanları tərəfindən

rəsmi işsiz statusu verilmiş şəxslərdən 44,9 faizi müvafiq işlərlə təmin edilmiş, 2,7faizi isə peşə təliminə göndərilmişdir.2016-cı ildə məşğulluq xidməti orqanlarının vasitəçiliyi ilə işlə təmin olunanların sayı rəsmi işsiz statusu alan şəxslərin sayını 1,7 üstələmişdir.2005-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə məşğulluq xidməti orqanlarının iştirakı ilə işlə təmin olan şəxslərin sayı 2,2 dəfə çoxalmışdır(32).

2016-cı ildə məşğulluq xidməti orqanlarında işsiz statusu alan şəxslərin işsizlik müddətinə görə bölgüsü

Cədvəl 2.3.3

	Cəmi	Kişilər	Qadınlar
İşsizlər	100	100	100
o cümlədən işsizlik müddətinə görə:			
1 aya qədər	0,3	0,4	0,3
1 aydan – 3 aya qədər	1,5	1,8	1,1
3 aydan – 6 aya qədər	4,0	4,5	3,0
6 aydan – 12 aya qədər	26,0	28,5	21,9
1 ildən çox	68,2	64,8	73,7
İşsizlik dövrünün orta müddəti, aylarla	14,8	14,5	15,4

2.3.3.saylı cədvəldə əks olunan statistik məlumatların təhlili göstərir ki, 2016-cı işsizlik müddəti bir aya qədər davam edən şəxslər rəsmi status alan işsizlər 0,3 faizini təşkil etmişdir .İşsizlik müddəti yarım ildən bir ilədək davam edən işsizlər bütün işsizlərin 26,2 faizini təşkil etmişdir.İşsiz statusu almış kişilər arasında altı aydan bir ilədək işsiz olanlar bütün rəsmi işsiz statusu almış kişilərin 28,5 faizini, qadınların isə 21,9 faizini təşkil etmişdir.Məşğulluq xidməti orqanlarında rəsmi qeydiyyatdan keçmiş və işsiz statusu almış şəxslər arasında işsizlik müddəti bir ildən artıq davam edən şəxslərin xüsusi çəkisi 68, 2faiz səviyyəsində

olmuşdur. Bütövlükdə 2016-cı ildə ölkədə işsizliyin orta davam etmə müddəti 14, 8 aya qədər olmuşdur.

2005-2016-cı illərdə İşsiz statusu alan şəxslərin sayının yaş qruplarına görə bölgüsü

Cədvəl 2.3.4

	Cəmi	o cümlədən yaş qrupları üzrə				
		15-19 yaşda	20-24 yaşda	25-29 yaşda	pensiya qabağı yaşda olanlar	əmək qabiliyyətli yaşda olan digər şəxslər
İşsizlər						
2005	100	0,4	17,3	30,0	3,2	49,1
2016	100	0,3	11,4	33,9	0,7	53,7
Kişilər						
2005	100	0,4	16,4	28,5	2,9	51,8
2016	100	0,3	11,5	35,3	0,4	52,5
Qadınlar						
2005	100	0,3	18,1	31,5	3,5	46,6
2016	100	0,3	11,3	31,5	1,2	55,7

Əhali arasında işsizlik səviyyəsi heç də bütün yaş qrupları üzrə eyni deyildir. 2.3.4 sayılı analitik cədvəldə əks olunan məlumatlardan bəlli olur ki, işsizliyə məruz qılan şəxslər arasında ən böyük xüsusi çəkiyə 30 və yuxarı yaşda olan şəxslər qrupu malikdir. Belə ki, 2005-ci ildə bütün işsizlərin 49,1 faizi, 2016-cı ildə isə 53, faizi bu qrupdan olan şəxslərdən təşkil olunmuşdur. Araşdırılan dövrdə orta hesabla bütün işsizlərin demək olar ki, 1/3 hissəsini 25-29 yaş qrupunda olan şəxslər təşkil etmişdir. 2005-ci ildə bütün işsizlərin 17,3 faizini 20-24 yaş

qrupunda olan şəxslər təşkil etmişdir.2016-ı ildə isə bu yaş qrupunda olan işsizlərin xüsusi çəkisi 5,9 faiz bəndi qədər azalmışdır.Rəsmi statistikaya istinadən onu da demək olar ki, 15-19 yaş qrupundan olanlar arasında işsizlik səviyyəsi nəzərə çarpmamışdır.

Cədvəl 2.3.5

İşsiz əhalinin təhsil səviyyəsi və yaş qrupları üzrə bölgüsü

Yaş qrupları	İşsiz əhali, cəmi	o cümlədən təhsil üzrə					
		ali təhsil	orta ixtisas təhsili	ilk peşə-ixtisas təhsili	tam orta təhsil	ümumi orta təhsil	ibtidai təhsil
Cəmi	252,8	35,4	31,8	18,1	132,3	33,5	1,7
15-19	15,3	-	0,3	0,5	12,9	1,5	0,1
20-24	63,6	7,7	6,6	2,6	39,4	7,2	0,1
25-29	47,0	7,9	7,2	2,3	24,3	5,2	0,1
30-34	30,5	6,0	6,0	3,3	6,6	8,6	0,0
35-39	23,3	4,2	4,3	2,2	7,3	5,3	0,0
40-44	20,7	3,3	2,9	2,1	11,0	1,3	0,1
45-49	20,4	2,0	2,6	2,1	11,9	1,7	0,1
50-54	19,0	2,5	1,5	1,5	11,3	1,6	0,6
55-59	11,0	1,7	0,3	1,0	6,7	0,8	0,5
60-64	2,0	0,1	0,1	0,5	0,9	0,3	0,1

Əhalinin işlə təmin olunmasında və əmək məhsuldarlığının artırılmasında təhsilin rolu böyükdür.İşsiz əhalinin yaş qrupları və təhsil səviyyəsi üzrə bölgüsünü əks etdirən **2.3.5** sayılı analitik cədvəlin məlumatlarının təhlilinə əsasən

2016-cı ildə işsizliyə görə müavinətin orta məbləği

Cədvəl 2.3.6

Aylar	İşsizlik müavinəti alanlar, nəfər	İşsizlik müavinətinin ödənilməsinə faktiki hesablanmış vəsait, manat	İşsizlik müavinətinin orta məbləği, manat	İşsizlik müavinətinin orta məbləğinin orta aylıq nominal əmək haqqına nisbəti, faizlə
Yanvar	2299	646109,0	281,0	58,5
Fevral	3314	871916,7	263,1	56,7
Mart	5194	1307543,8	251,7	49,4
Aprel	7021	1749453,8	249,2	50,5
May	8487	2122986,8	250,1	50,2
İyun	9096	2256415,3	248,1	50,9
İyul	9160	2255259,3	246,2	49,7
Avqust	8105	1959546,4	241,8	50,1
Sentyabr	6194	1531575,6	247,3	49,2
Oktyabr	4515	1091999,8	241,9	46,3
Noyabr	2935	714385,4	243,4	48,9
Dekabr	1857	477241,9	257,0	47,5

2.3.5.saylı cədvəldə əks olunan statistik məlumatların təhlili göstərir ki, 2016-cı il ərzində Azərbaycanda rəsmi işsizlik müavinəti alan şəxslərin orta illik sayı 5681 nəfər təşkil etmişdir. Bütövlükdə 2016-cı il ərzində işsizliyə görə hesablanmış müavinətin məbləği 1,3 milyon manatdan çox olmuşdur. İl ərzində bir müavinət alan işsiz şəxsə düşən vəsaitin orta aylıq məbləği 257,1 manat təşkil etmişdir. Orta

hesabla bir işsiz şəxsə ödənilən müavinətin ölkə üzrə hesablanmış orta aylıq əmək haqqındakı xüsusi çəkisi 50,7% təşkil etmişdir(32).

2.3. Əmək bazarının əsas göstəricilərinin proqnozlaşdırılması

İqtisadiyyatın milli bazar modeli öz təşəkkürünü formalaşdırdıca iqtisadi qərarların təhlil edilməsi, qiymətləndirilməsi və qəbul edilməsi proseslərinin dəstəklənməsi vasitələrinin işlənməsi vacibliyi daha aydın şəkildə özünü büruzə verir. Dinamik bir formada yeniləşən hazırki bazar münasibətləri əmək bazarının durumunun müntəzəm müşahidəsini, onun göstəricilərinin artım tempinin tədqiqini, bazarın tələbi və təklifinin nisbətliliyini, eyni zamanda onun maddi tərəflərinin nisbi ifadəsinin proqnozunun həyata keçirilməsinin zərurətini müəyyənləşdirir. Bu işdə əhəmiyyət kəsb edən qərarların planlaşdırılması, həyata keçirilməsi və gələcək dövrlər üçün proqnozlaşdırılması işində iqtisadi göstəricilərlə paralel olaraq sosial-demoqrafik siyasi-hüquqi, texniki-texnoloji hesab edilən və onların təsirinin təsirinin az olduğu güman edilən amillərin hesaba alınması proqnozlaşdırma üçün faydalılıq gətirə bilər. Əmək bazarında baş verən proseslərin təhlili işində sosial-demoqrafik, siyasi, texnoloji amillərin nəzərə alınması səmərəlilik kəsb edən qərarların iqtisadi-statistik təhlil, planlaşdırılması və sintez ediləsi kimi məsələlərə təsirini nəzərə almaq baxımından məlumat itkisini ekspert qiymətləri vasitəsilə aradan qaldırmağa imkan yaradan intellektual texnologiyaların tətbiq edilməsi məqsədə uyğundur.

Əmək bazarını xarakterizə edən başlıca göstəricilərin və meyarların həm ayrı-ayrılıqda və həm də kompleks halda bazarın dəyişmə meyilliliyinə təsirinin modelləşdirilməsi və proqnozlaşdırılması məsələnin qoyuluşundan asılı olaraq böyük əhəmiyyətə malikdir. Müasir sosial -iqtisadi münasibətlər zəminində əmək bazarında mövcud olan vəziyyətinin elmi cəhətdən əsaslandırılmış proqnozunun həyata keçirilməsi onun tənzimlənməsi baxımından əhalinin məşğulluğu sahəsində dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərinin işlənməsi yönümündən böyük əhəmiyyətə malikdir.

Əmək bazarının gələcək durumunun müəyyənləşdirilməsi yönündə həyata keçirilən elmi araşdırmalara əsasən məlum olur ki, müasir əmək bazarı müxtəlif xarakterli və qarşılıqlı əlaqədə aşağıdakı amillərdən ibarət olan iyerarxik struktura malik olan sistem kimi təsvir oluna bilər:

- iqtisadi,
- siyasi, sosial,
- demoqrafik,
- texnoloji .

Qeyd edək belə vəziyyətdə əmək bazarının quruluş komponentləri və onların formalaşmasını xarakterizə edən bir çox göstəricilər, meyarlar və amillər (ilkin verilənlər, əlamətlər arasında asılılıq, proqnozun ehtimal olunan qiymətləri, göstəricilərin meyar qiymətləndirilməsi və bunlar arasında əlaqə) çox vaxt keyfiyyət xarakterlinə malik olurlar nəinki kəmiyyət.

Azərbaycanda əmək bazarının güman edilən gələcək durumu kimi aşağıdakı altı alternativ variant da müəyyənləşdirilə bilər(19.səh-8-9):

1. Əmək ehtiyatlarına olan tələb və təklif arasında uyğunsuzluğun mövcudluğu kontekstində yəqinlərdə əmək bazarında mövcud durumun dəyişməsi;

2. Hər bir işləmək istəyən şəxsin işlə təmin oluna bilməsi zəminində tam məşğulluğun bərrar olması. Belə bir vəziyyət yaranarsa işçi qüvvəsinə olan tələb və təklif arasında uyğunsuzluq aradan qalxır və əmək bazarı tam tarazlıq vəziyyətində olur.

3. Ölkə iqtisadiyyatında baş verən struktur dəyişikliklərin təsiri fonunda işsizliyin mütləq kəmiyyətinin və faizinin böyüməsi müşahidə olunur.

4. Əmək bazarında yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsinə tələbatın artmasına ETİ intensivləşməsi və genişlənməsi səbəb olur və bunların təsiri fonunda müasir tələbləri ödəyən yüksək ixtisaslı kadrlar bazarı formalaşır.

5. Dövlət inhisarının genişlənməsi zəminində dövlət mülkiyyətli təsərrüfat sübyektlərinin fəaliyyətinin bərrası və genişlənməsi.

6. İqtisadi-siyasi proseslərin təsiri altında işçi qüvvəsinin miqrasiyasının artması.

Əmək bazarının ehtimal olunan gələcək durumunun proqnozlaşdırılmasının həyata keçirilməsi üçün iyerarxik təhlil metoduna söykənən yanaşma üstünlük vermək olar. İyerarxik metoda görə problem sahəsi kimi əmək bazarının gələcək vəziyyəti təsvir edilir və hissə-hissə tədqiq olunaraq real vəziyyəti müəyyənləşdirən bütün göstəricilər, amillər və spesifik cəhətlər öyrənilir. Əmək bazarının gələcəyinin təyin edilməsi birinci səviyyədə tədqiq olunan problemin ümumi məqsədi kimi qəbul edilir.

Əmək bazarının gələcək vəziyyətinə təsir edən iqtisadi, siyasi, sosial, demoqrafik, texnoloji amillər ikinci səviyyə qoyulmuş məqsədə formalaşdırılır. Bu səviyyədə birləşdirilən amillər dəsti əmək bazarına təsirə malik olan güc və ya subyektlərdən asılıdır.

Əmək bazarının əsas güc və ya subyektləri iyerarxik modelin üçüncü səviyyəni təşkil edir. Buraya aşağıdakılar aid edilir:

- əməkqabiliyyətli şəxslər məcmusu;
- hökumət orqanları;
- təsərrüfat subyektləri;
- investorlar;
- məşğulluq idarələri.

İyerarxik modelin dördüncü səviyyəsində formalaşan ünsürlər üçüncü səviyyəyə aid olan əmək bazarı subyektlərinin məqsədlərini ifadə edir.

Əmək bazarının əsas subyektlərindən biri hesab edilən əmək qabiliyyətli əhəlinin başlıca məqsədləri aşağıdakılardır:

- maddi gəlir əldə etmək,
- sosial müdafiə,
- professional inkişaf,
- şəxsi imkanların reallaşması.

Əmək bazarında iştirak edək təsərrüfat subyektlərinin əsas məqsədləri kimi bunları qəbul etmək olar:

- ixtisaslı əmək ehtiyatlarının işəgötürmək,
- qabaqcıl texnologiyaları cəlb etmək,

- gəlir və sabitliyi təmin etmək;

Burada investorların əsas məqsədləri kimi aşağıdakılar qəbul edilir:

- gəlir,
- sabitlik əldə etmək,
- qabaqcıl texnologiyanı cəlb etmək;

Modelə əsasən hakimiyyət orqanlarının əsas məsədləri kimi aşağıdakıları müəyyən etmək olar:

- ictimai asayişin qorunması,
- sosial rifahın təmin olunması,
- əmək resurslarının yüksək məşğulluğunun təmin edilməsi,
- dövlət büdcəsinin gəlirlərinin təmin edilməsi və xərclərin səmərəli istifadəsinin təşkili .

Dövlət məşğulluq xidməti orqanlarının başlıca maraqları:

- işsiz şəxslərin müvafiq işlə təmin olunması,
- işsizlərin professional inkişafa qatılması,
- işsizlərin sosial adaptasiyası.

Əmək bazarının mövcud vəziyyətinin çoxvariantlı ssenari üzrə təhlilini həyata keçirməyə imkan yaradan iyerarxik model eyni zamanda əmək bazarındakı cari vəziyyəti nəzərə almaya imkan verir ki, bu da gələcək dövrlərdə mümkün variantlar sırasından digərlərini dominə edənə üstünlük verməyə imkan yaradır.

Respublikamızda bazar münasibətləri genişləndikcə, dövlət mülkiyyətinin payı azaldıqca, prespektivsiz və aşağı mənfəətli təsərrüfat subyektləri sıradan çıxdıqca, idarəetmə aparatının maliyyələşdirilməsinin həcmi ixtisar olunduqca xeyli işçinin sərbəstləşməsi prosesinin baş verməsi gözlənilir. Hazırda da əmək bazarında formalaşmış vəziyyətmüəyyən mənada mürəkkəb və ziddiyyətli olduğundan yaxın gələcək üçün bu sahədə verilən heç bir proqnoz özünü doğrultmaya bilər. Hər şeydən öncə bu uyğunsuzluq, işçiyə olan tələb və iş qüvvəsinin sərbəstləşdirilməsi miqyasına aiddir ki, bu da təsərrüfat mexanizminin yenidən qurulması sürəti ilə müəyyən edilir. İş qüvvəsinin sərbəstləşdirilməsi proseslərinin düzgün proqnozlaşdırıla çətinləşməsi, ölkədə iqtisadi sabitliyin olmaması səbəbindən irəli

gələ bilər.İndiki şəraitdə iş qüvvəsinin sərbəstləşməsi dövlət mülkiyyətində olan təsərrüfat subyetləri ilə bağlı radikal özəlləşmə qərarlarının qəbul edilməsi şətrində baş verə bilər.

Məşğulluğun səmərəliliyinin artırılmasına nail olmaq üçün iş qüvvəsinin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsinin çevik mexanizminin yaradılması çox zəruridir. Burada əmək bazarının müxtəlif aspektlərdən şərh olunduğunu unutmamaq olmaz. Bəzi mütəxəssislərin təbirincə, əmək bazarı əmək haqqı və gəlirlər vasitəsilə əməyə və iş qüvvəsinə olan təklifin öz-özlüyündə tənzimlənməsi mexanizmi başa düşülməlidir. Digər mütəxəssislər isə, güman edirlər ki, iş qüvvəsinin alım-satılması prosesini əmək bazarı bilavasitə tənzimləyə bilmir, lakin yalnız vasitəçilik funksiyası yerinə yetirərək iş verənlərlə maddə ilə işləmək istəyənlər arasında tələb və təklifin ödənilməsinə imkanlayır. Bütövlükdə ölkədə və onun ayrı-ayrı ərazilərində yaradılan məşğulluq xidməti idarələri bu işin reallaşmasında mühüm rol oynama- lıdır. Müvafiq ərazilərdə iş qüvvəsinin «saticıları» və işverənlər arasında əlaqələrin tənzimlənməsində və əmək bazarının formalaşmasında yaradılan məşğulluq orqanları əsas həlqə olmalıdır. Bəzi iqtisadçıların fikirincə əmək bazarında müəyyən iş qüvvəsinə malik olan və işləmək istəyən əmək qabiliyyətli şəxslər dövlət məşğulluq idarələri vasitəsilə onlara müvafiq olan iş yerləri axtarmaq və işə düzəlmək imkanı əldə edəcəklər. Bu baxımdan, əmək bazarı əhalinin dövlət tərəfindən təşkil edilmiş sosial müdafiəsi sisteminin bir elementi kimi çıxış edir. Dövlət məşğulluq xidmətiləri burada əsas tənzimləyicilərdir.bu qeyd olunanlar baxımından məşğulluq xidməti idarələri fəaliyyət göstərdikləri ərazidə aşağıdakı işləri yerinə yetirməlidir:

- ✚ iş qüvvəsinə olan tələb və təklifi təhlil etmək,
- ✚ iş qüvvəsinə olan tələb və təklifi proqnozlaşdırmaq,
- ✚ əmək bazarının vəziyyəti haqqında vaxtılı-vaxtında dövlət orqanlarına məlumat vermək,
- ✚ boş iş yerlərinin və işə düzəlmək istəyən vətəndaşların uçotunu aparmaq
- ✚ iş axtaranlara münasib iş tapmaqda kömək göstərmək,

✚ sərbəstləşən işçilərə və əhalinin başqa kateqoriyalarına peşəyönümündə, işə düzəlməkdə, habelə başqa işlərdə lazımı xidmətlər göstərmək.

Qeyd edək ki, bazar münasibətləri dərinləşdikcə xeyli iş qüvvəsinin sərbəstləşməsi baş verir və hazırda əmək bazarında iş qüvvəsinə olan tələb və təklifin miqyası barədə verilən hər bir proqnoz çox şərti xarakter daşıyır. Respublikamızda əmək bazarının formalaşmasına və burada iş qüvvəsinə olan tələb və təklifin dəyişilməsinə çoxukladlı iqtisadiyyatın formalaşması, mülkiyyətin dövlətsizləşdirilməsi, yeni təsərrüfat formalarının (aksioner, icarə), xüsusi və fərdi sahibkarlığın inkişafı, iqtisadi məkanın formalaşması və bunun əsasında idarəcilik strukturunun ixtisar və s, bu kimi onlarca amillər təsir göstərir. Bütün bunlar, bütünlükdə götürüldükdə, iş qüvvəsinə tələbin azalmasına səbəb olmaqla, məhdud tələbə əsaslanan əmək bazarının formalaşmasına gətirib çıxaracaqdır. Burada isə sosial-iqtisadi problemlərlə bağlı olan amillər həlledici rol oynamaqla, iş yerlərinin sayının azalmasına zəmin yarada bilər. Qarışıq iqtisadiyyatın yaranması ilə bağlı olan amillər isə, alternativ iqtisadiyyat bölməsində iş qüvvəsinə olan tələbi müəyyən dərəcədə artırma bilər.

Cədvəl 2.3.1

2004-2016-cı illərdə Azərbaycanda əmək qabiliyyətli yaşda əmək qabiliyyətli əhalinin sayının dinamikası (min nəfər)

İllər	Əmək qabiliyyətli yaşda əmək qabiliyyətli əhali, min nəfər
2004	4736,0
2005	4740,6
2006	4767,1
2007	4865,1
2008	5304,0
2009	5444,1
2010	5569,6
2011	5681,2

2012	5773,3
2013	5875,7
2014	5974,6
2015	6042,0
2016	6132,0

Ölkədə əmək ehtiyatlarının əsas hissəsini əmək qabiliyyətli yaşda əmək qabiliyyəti şəxslər təşkil ediyi məlum fəkdir. Əmək bazarında iqtisadi fəallığın və eyni zamanda işçi qüvvəsi təklifinin dəyişilməsinə təsir edə biləcək başlıca amil kimi bu əmək ehtiyatlarının sayında baş verə biləcək dəyişikliklərin proqnozlaşdırılması zərurət kəsb edir. Əmək bazarını xarakterizə edən rəsmi statistik məlumatların tədqiqinə əsasən 2004-2016-cı illər ərzində əmək ehtiyatlarının sayının ümumi inkişaf meylini aşkar etmək baxımından analitik hamarlaşdırma (trend) metodundan istifadə edilməsi məqsədə uyğundur (Cədvəl 2. 3.2).

Cədvəl 2. 3.2

Parabola modelinin parametrlərinin hesablama cədvəli (min nəfər)

İllər	y	t	t^2	y_t
2004	4736,0	-6	36	4942,6
2005	4740,6	-5	25	5005,9
2006	4767,1	-4	16	5077,9
2007	4865,1	-3	9	5158,8
2008	5304,0	-2	4	5248,4
2009	5444,1	-1	1	5346,9
2010	5569,6	0	0	5454,2
2011	5681,2	1	1	5570,3
2012	5773,3	2	4	5695,2
2013	5875,7	3	9	5828,9
2014	5974,6	4	16	5971,4

2015	6042,0	5	25	6122,8
2016	6132,0	6	36	6282,9
Cəmi	70905,5	0	182	70905,5

Burada y - sıranın faktiki səviyyəsini, y_t - sıranın nəzəri səviyyəsini göstərir.

Müraciət etdiyimiz metod riyazi statistikanın ən kiçik kvadratlar üsuluna prinsiplərinə əsaslanır. Bu üsulun əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, həqiqi səviyyə (y) ilə nəzəri səviyyə ($\hat{y}$) arasındakı uzaqlaşmaların kvadratlarının cəmi minimum həddə bərabərdir, yəni $\Sigma(y - \hat{y})^2 = \min$ olmalıdır. Aşağıdakı cədvəldə 2000-2013--cü illərdə əmək qabiliyyətli yaşda əmək qəçiliyyətli əhalinin sayı haqqında verilmiş məlumatları nəzərdən keçirək (Cədvəl 2.3. 2.).

Bu məlumatların analitik təhlili onu göstərir ki, iqtisadi hadisə inkişafa doğru meyillidir və onun xarakterizə olunması üçün parabola tənliyinin ikinci qaydasından $y_t = a_0 + a_1t + a_2t^2$ istifadə olunması daha məqsədə uyğundur. Burada $y_t \Rightarrow y$ - in hamarlaşdırılmış qiymətidir, a_0 , a_1 və a_2 parabola tənliyinin parametrləridir, t - vaxt fasilələridir. Tənliyin a_0 , a_1 və a_2 parametrləri ən kiçik kvadratlar üsulunun prinsiplərini təmin edən normal tənliklər sistemini həll etməklə müəyyən edilir.

Hesablanmış göstəriciləri sonuncu sistem tənlikdə yerinə yazsaq əmək qabiliyyətli əhalinin sayını müəyyən edərkən ikinci tərtib parabolun tənliyi aşağıdakı kimi olacaqdır:

$$y_t = 5454,25 + 111,69t + 4,404t^2$$

Tənlik əsasında $\Sigma y_t = 70905,5$ olduğunun müəyyən edirik və $\Sigma y = 70905,5$ olduğundan hesablamamızın doğru aparıldığına əsaslanılır. Alınmış tənlik aydın şəkildə göstərir ki, araşdırılan dövrdə əmək qabiliyyətli yaşda əhalinin sayı artıma doğru meyillidir. Belə ki, bu artım 2004-2016 illər ərzində orta hesabla ildə 116,3 min nəfər olmuşdur.

Aparılan araşdırma nəticəsində əmək qabiliyyətli yaşda əhalinin sayının nəzəri səviyyəsinin tənliyi müəyyən etmişik və bu tənlikdə t -nin naməlum qiymətlərini

yerinə qoymaqla y_t -in (nəzəri səviyyənin) ehtimal olunan göstəricilərini təyin edə bilərik. Əgər $t = 11$ qəbul etsək onda 2018-ci il üçün əmək qabiliyyətli yaşda əhalinin gözlənilən sayını aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

$$y_{18} = 4590,97 + 111,69 * 11 + 4,404 * 121 = 7215,7 \text{ min nəfər.}$$

Əldə etdiyimiz rəqəmlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, əmək qabiliyyətli əhalinin sayının 2013-cü illə müqayisədə 2018-ci ildə orta hesabla 932,7min nəfər artacağı ehtimal olunur. Lakin bir məqamı da qeyd etmək lazımdır ki, hadisənin inkişaf meyli daimi olaraq dəyişilməz qalmır, bu baxımdan da ekstrapolyasiya metodu ilə müəyyən etdiyimiz əmək qabiliyyətli əhalinin 2018-ci il üçün sayı ehtimal olunacaq xarakter daşıyır.

Əmək bazarında işçi qüvvəsi təklifinin başlıca mənbəyi iqtisadi fəal əhalidir, iqtisadi fəal əhalinin sayının artımı isə ölkədə mövcud olan əmək qabiliyyətli şəxslərin sayından birbaşa asılıdır. Statistik təcrübədə hadisələr arasında qarşılıqlı əlaqənin öyrənilməsində korrelyasiya metodundan istifadə olunması böyük əhəmiyyət kəsb edir. 2001-2013-cü illəri əhatə edən statistik məlumatların analitik təhlili göstərir ki, Azərbaycanda əmək qabiliyyətli əhalinin sayı müntəzəm olaraq artdıqca iqtisadi fəal əhalinin sayı da artmışdır. Deməli, göstəricilər arasında düzxətli əlaqə mövcuddur. Əmək qabiliyyətli əhalinin sayının dəyişilməsinin iqtisadi fəal əhalinin sayına necə təsir etdiyinin müəyyənləşdirmək üçün bir amilli korrelyasiya metodundan istifadə etmək məqsədə uyğundur. Bu metod səbəb əlamətinin (x) dəyişilməsinin nəticə əlamətinin (y) dəyişilməsinə necə təsir göstərdiyini öyrənməyə imkan verir. Biramilli düzxətli əlaqə tənliyi aşağıdakı düsturla ifadə olunur:

$$y = a_0 + a_1 x$$

Burada y - nəticə əlamətinin nəzəri səviyyəsini, x -amil əlamətinin səviyyəsini, a_0 , a_1 - düzxətli tənliyin parametrləridir.

Tənliyin a_0 , a_1 parametrlərini müəyyən etmək üçün ən kiçik kvadratlar üsulundan istifadə olunur, Aşağıdakı normal tənliklər sistemindən istifadə edərək əlaqə funksiyanın minimumunu müəyyən etmək olar:

$$\begin{cases} na_0 + a_1 \sum x = \sum y \\ a_0 \sum x + a_1 \sum x^2 = \sum xy \end{cases}$$

Bu normal tənliklər sisteminin həlli a_0 və a_1 parametrlərinin qiymətlərini aşağıdakı qaydada müəyyən etməyə imkan verir:

$$a_1 = \frac{\sum (y - \bar{y})(x - \bar{x})}{\sum (x - \bar{x})^2} \quad \text{və ya}$$

$$a_1 = \frac{\overline{xy} - \bar{x}\bar{y}}{\overline{x^2} - \bar{x}^2};$$

Buradan $a_0 = \bar{y} - a_1\bar{x}$ alınır.

Cədvəl 2.3.3

Əmək qabiliyyətli əhali və iqtisadi fəal əhalinin sayı (min nəfər)

Məlumatlar			Hesablanmış göstəricilər			
İllər	Əmək qabiliyyətli əhali (x)	Iqtisadi fəal əhali (y)	x^2	y^2	$x \times y$	y_x
2004	4736,0	3641,3	16548624	13259066	14812808	4736,0
2005	4740,6	3718,6	17040384	13827986	15350381	4740,6
2006	4767,1	3732,4	17495816	13930810	15611883	4767,1

2007	4865,1	3743,8	18353513	14016038	16038814	4865,1
2008	5304,0	3748,2	19467509	14049003	16537808	5304,0
2009	5444,1	3748,2	20528149	14049003	16982345	5444,1
2010	5569,6	3763,4	22429696	14163180	17823462	5569,6
2011	5681,2	3777,5	22473288	14269506	17907617	5681,2
2012	5773,3	4147,9	22725242	17205074	19773454	5773,3
2013	5875,7	4157,8	23669198	17287301	20228113	5875,7
2014	5974,6	4168	24427318	17372224	20599923	5974,6
2015	6042,0	4264,2	27957656	18183402	22546958	6042,0
2016	6132,0	4295,2	30687168	18448743	23793690	6132,0
Cəmi	60484,2	50906,5	283803561	200061336	238007254	60484, 2

Iqtisadi fəal əhalinin sayının dəyişilməsinin əmək qabiliyyətli əhalinin sayının dəyişilməsindən necə asılı olduğunu müəyyən edən düzxətli əlaqə tənliyinin parametrlərini müəyyən etmək üçün zəruri olan göstəricilər 2.3.3 cədvəldə verilir. Cədvəldə hesablanmış müvafiq göstəriciləri düzxətli əlaqə tənliyinin parametrlərinin hesablanması üçün istifadə olunan düsturlarda yerinə yazsaq aşağıdakıları müəyyən edərik:

$$a_1 = \frac{\overline{xy} - \bar{x}\bar{y}}{\overline{x^2} - \bar{x}^2} = 0,484;$$

$$a_0 = \bar{y} - a_1\bar{x} = 1644,13.$$

Deməli, göstəricilər arasında əlaqə tətliyini aşağıdakı düsturla ifadə edə bilirik:

$$y = 1644,13 + 0,484x$$

Bu tənlik iqtisadi fəal əhalinin sayının orta səviyyəsinin əmək qabiliyyətli əhalinin sayından asılılığını xarakterizə edir. Hesablama cədvəlində nəticə

əlamətinin həqiqi səviyyələrinin cəmi ilə nəzəri səviyyələrinin cəminin bərabər olması reqressiya tənliyinin düzgün seçildiyini və parametrlərin düzgün müəyyən olunduğunu göstərir ($\sum y = \sum y_x$).

Korrelyasiya-reqressiya modelinin tətbiq olunmasının praktiki əhəmiyyətini müəyyən etmək üçün amillər arasında əlaqənin sıxlığının adekvatlığını aydınlaşdırmaq mühüm əhəmiyyət kəsb edir, Korrelyasiya əlaqəsinin sıxlığı «nəzəri korrelyasiya əlaqəsi- η » ilə ölçülə bilər. Bu əlaqə nəticə əlamətinin nəzəri səviyyələrinin orta sviyyədən orta kvadratik uzaqlaşmasının faktiki səviyyəsinin orta kvadratik uzaqlaşmasına nisbəti kimi müəyyən olunur:

$$\eta = \sqrt{\frac{\delta^2}{\sigma^2}} \quad \text{və ya } \eta = \sqrt{\frac{\sum (y - \bar{y})^2}{\sum (y - \bar{y})^2}} .$$

Korrelyasiya əlaqəsinin qiyməti $0 \leq \eta \leq 1$ arasında müəyyən olunur. Əlaqə göstəricisi 1-ə nə qədər çox yaxın olarsa bu amillər arasında əlaqənin bir o qədər sıx olduğunu göstərir. Yuxarıda tədqiq olunan göstəricilər arasında əlaqə sıxlığını müəyyən etmək üçün zəruri olan göstəriciləri hesablayaq (cədvəl 2.3.4).

2.3.4 sayılı cədvəlin məlumatlarına əsasən korrelyasiya əlaqəsini iki üsulla hesablaya bilərik:

$$\eta = \sqrt{\frac{\sum (y_t - \bar{y})^2}{\sum (y - \bar{y})^2}} = \sqrt{\frac{56049305}{7173559}} = \sqrt{0,781} = 0,883$$

$$\eta = \sqrt{1 - \frac{\sum (y - y_t)^2}{\sum (y - \bar{y})^2}} = \sqrt{1 - \frac{1568628}{7173559}} = \sqrt{0,781} = 0,883$$

Alınan nəticələr onu göstərir ki, əlamətlər arasında əlaqə sıxdır ($\eta = 0,833$).

Korrelyasiya əlaqəsi göstəricisinin kökaltı ifadəsi determinasiya əmsalı adlanır. Apardığımız tədqiqatda bu əmsalın qiyməti 0,781-a bərabərdir, Buradan belə nəticəyə gəlirik ki, iqtisadi fəal əhalinin sayının dəyişilməsi 78,1% əmək qabiliyyətli əhalinin sayının dəyişilməsi ilə şətlənir.

Müəyyən etdiyimiz əlaqə tənliyində a_1 parametrinin əhəmiyyətini müəyyən etmək üçün «elastiklik əmsalı «(E)» göstəricisindən istifadə olunur:

$$E = a_1 \frac{\bar{x}}{\bar{y}} = 0,484 \cdot \frac{4652,6}{3915,9} = 0,575$$

Bu əmsalın qiymətinə əsasən deyə bilərik ki, əmək qabiliyyətli əhalinin sayının 1% artması nəticəsində iqtisadi fəal əhalinin sayı orta hesabla 0,57 % artır.

Apardığımız proqnozlaşdırma modelinə əsasən müəyyən edə bilərik ki, 2018-ci ildə 2013-ci illə müqayisədə əmək qabiliyyətli əhalinin sayının orta hesabla 17,6 % artması gözlənilir. Deməli, digər amillərin dəyişilməməsi şərti ilə əmək qabiliyyətli əhalinin sayının artması hesabına iqtisadi fəal əhalinin sayının 2018-ci ildə 2013-cü illə müqayisədə orta hesabla 8,3% artması gözlənilir.

Cədvəl 2.3.4

Əmək qabiliyyətli və iqtisadi fəal əhalinin sayı arasında əlaqənin sıxlığını müəyyən edən göstəricilər

$y - \bar{y}$	$(y - \bar{y})^2$	$y_t - \bar{y}$	$(y_t - \bar{y})^2$	$y - y_t$	$(y - y_t)^2$
-274,58	75394,18	-282,94	80055,807	8,361348	69,91215
-197,28	38919,4	-253,9	64466,694	56,62292	3206,155
-183,48	33664,91	-227,38	51702,191	43,90116	1927,312
-172,08	29611,53	-178,35	31810,368	6,274614	39,37079
-167,68	28116,58	-116,36	13539,085	-51,3224	2633,992
-167,68	28116,58	-58,958	3476,0791	-108,722	11820,41
-152,48	23250,15	40,3531	1628,3757	-192,833	37184,62
-138,38	19149,02	42,5794	1813,0067	-180,959	32746,31
232,02	53833,28	55,4047	3069,6832	176,6153	31192,96
241,92	58525,29	102,834	10574,863	139,0858	19344,87
252,12	63564,49	140,245	19668,751	111,8747	12515,94
348,32	121326,8	307,265	94411,582	41,05532	1685,54
379,32	143883,7	429,274	184276,57	-49,9545	2495,449

Cəmi	717355,9	-	560493,05	-	156862,8
------	----------	---	-----------	---	----------

Aparılan tədqiqata əsasən onu söyləmək olar ki, dövlət investisiya siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi zamanı əmək bazarında təkcə son illərdə müxtəlif sahələrdə azad olmuş iş qüvvəsinin sayını deyil, həm də əmək qabiliyyətli yaşına çatan gənclərin sayının artmasını da nəzərə almaq lazımdır. Bu isə o deməkdir ki, əmək bazarının formalaşmasında həmin amillərin lazımı dərəcədə qiymətləndirilib nəzərə alınmaması, respublikamızda mövcud olan işləməyən əmək qabiliyyətli əhəlinin sayının daha da çoxalmasına və sosial gərginliyin artmasına səbəb ola bilər. Bu səbəbdən də, səmərəli məşğulluğun formalaşmasının mühüm ünsürlərindən biri də, əmək bazarında iş qüvvəsinə olan tələb və təklifin dinamik tarazlığını nizamlayan mexanizminin işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Nəticə və təkliflər

Müasir bazar münasibətləri insan kapitalının inkişaf etdirilməsini ön plana çəkmişdir. Bu onunla izah olunur ki, elmi-texniki tərəqqinin nəliyyətlərinin iqtisadiyyata tətbiqinin genişlənməsi, dövlət idarəçiliyində və iqtisadi proseslərin idarə olunmasında informasiya texnologiyalarının tətbiqi geniş vüsət almışdır. Bu da öz növbəsində bir çox köhnə idarəçilik və istehsal sistemə xas olan ixtisas və peşələrin sıradan çıxmasına səbəb olmuşdur ki, nəticədə belə, müasir bazarın tələblərinə cavab verməyən sənət sahiblərinin öz iş yerlərini itirməsinə və işsizlər sırasına qoşulmasına səbəb olmuşdur. Buna görə bir çox şəxslər yeni iş yeri tapmaq məqsədi ilə öz ixtisaslarını artırmağa və ya yenidən hazırlanmağa üstünlük vermişlər. Digər tərəfdən iqtisadi proseslərin məzmununda baş verən dəyişikliklər əmək bazarında yeni ixtisas və peşələrin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Buna misal olaraq kompyuter mühəndisliyi, bank idarəçiliyi, maliyyə meneceri, marketoloq və s. kimi ixtisasları göstərmək olar. Butün bu qeyd olunan məqamlar araşdırılan zaman kəsiyində əmək bazarında iqtisadi aktivliyin, məğulluğun quruluş və dinamikasında nəzərə çarpan dəyişikliklərin baş verdiyini göstərir.

Əmək bazarının konyukturasına əmək ehtiyatlarının sayı, işçi qüvvəsinin dəyəri, minimum əmək haqqının səviyyəsi, iqtisadiyyata investisiyalar, məhsul və xidmətlərin idxalı və ixracı və s. kimi amillər təsir göstərir.

Aparılan tədqiqatın yekünü olaraq aşağıdakı nəticələri formalaşdırmaq olar:

1. İnkişaf etmiş dünya ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da insan faktoru iqtisadi artımın əsas amilinə çevrilir. Bunları nəzərə alaraq müasir əmək bazarının tələblərinə cavab verən kadrların hazırlanmasına ehtiyac duyulur. Bu baxımdan kadr hazırlığı ilə məşğul olan təhsil və peşə müəssisələrinin müasir tələblər baxımından öz işlərini köklü şəkildə yenidən qurmalarına ehtiyac duyulur.

2. Son iyirmi ildə qlobollaşan dünyada baş verən proseslər fonunda elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi və onunla şərtlənən yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsinə artan tələbat işçi personalının hazırlanmasına münasibəti dəyişdirmişdir.

3. Araşdırmalarımız göstərir ki, indiki dövrdə respublikamızda formalaşan əmək bazarı dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin əmək bazarlarından əhəmiyyətli

dərəcədə fərqlənir. Bu onunla şərtlənir ki, inkişaf etmiş ölkələrə məşğulluğun yüksək müdafiə dərəcəsi, əmək haqqının kifayət qədər yüksək olması, işçi qüvvəsinin segmentasiyası, kollektiv müqavilələrin bağlanması mürəkkəb mexanizmi xarakterikdir. Öz xarakterik əlamətlərinə görə Azərbaycanda formalaşan əmək bazarı modeli xarici əmək bazarı modelinə uyğun gəlir.

4. Dünya təcrübəsində əmək bazarının daxili və xarici modelləri fərqləndirilir. İngilis dilli ölkələrdə geniş yayılmış xarici əmək bazarı modeli açıqlığı, əlçatanlığı, rəqabətliliyi ilə xarakterizə olunur. İş yerlərinin tutulması müəssədən kənarında, təhsil müəssisələrində hazırlanmış işçi qüvvəsinin seçilməsi yolu ilə həyata fərdi qaydada həyata keçirilir. Əmək bazarının daxili modeli öz qapalılığı və zəif rəqabətliliyi ilə xarakterizə olunur, burada işçi qüvvəsinin hərəkəti müəssisə daxilində işçinin bir iş yerindən digərinə keçirilməsi qaydasında baş verir. Daxili əmək bazarı modeli Yaponiyaya xarakterikdir.

5. Hazırkı şəraitdə Azərbaycanın əmək bazarında baş verən hadisə və proseslərin müşahidəsinin təkilində əsasən hesabat və xüsusi təşkil edilmiş statistika müşahidəsi formalarından istifadə olunur. Müşahidənin hesabat forması əsasən təsərrüfat subyektləri tərəfindən onlarda olan işçi qüvvəsinin sayı, cins və yaş tərkibi, təhsil səviyyəsi, vətəndaşlığı, işçi qüvvəsinə çəkilən xərclər və.s. haqqında fasiləsiz cari məlumatların toplanmasına imkan yaradan 9 növ hesabat formasının tərtib və təqdim edilməsi yolu ilə həyata keçirilir. İnkişaf etmiş ölkələrin statistika təcrübəsində əmək bazarı haqqında məlumatların toplanması işində “Məşğulluq problemləri üzrə əmək qabiliyyətli əhəlinin seçmə müayinəsi tədqiqatlarından” geniş istifadə olunur. Bu onunla əlaqədardır ki, təsərrüfat subyektlərinin sayı çox dinamik şəkildə artır, digər tərəfdən isə qeyri-formal sektorun mövcudluğu.

2003-cü ildən başlayaraq Azərbaycanda da əmək bazarının statistik müşahidəsinin təşkilində yuxarıda adı çəkilən seçmə müayinə tədqiqatlarından istifadə olunur ki, bu da bütövlükdə ölkə üzrə mövcud olan işsizlərin sayının BƏT-in metodologiyası əsasında müəyyən etməyə imkan verir. 2012-ci ildən başlayaraq belə müayinələr rübdə bir dəfə təşkil edilməyə başlamışdır. Lakin beynəlxalq təcrübə

göstərir ki, bu metodologiyanın respublikamızda tətbiqinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulur.

6.Tədqiqat işində əmək bazarında iqtisadi fəallığın, məşğulluğun, işsizliyin, işsizlik nəticəsində yaranan iqtisadi itkilərin ölçülməsi üçün istifadə olunan göstəricilər sistemi nəzərdən keçirilmişdir.Tədqiqata əsasən bu göstəricilərin bəzilərinin tətbiqi metodologiyasının təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulur.

7.Əmək bazarında işçi qüvvəsi təkifinin əsas mənbəyi əmək ehtiyatlarıdır.Aparılan tədqiqata əsasən müəyyən olumuşdur ki, 2016-cı ilə Azərbaycanın əmək resurslarının 97,8 faizi əmək qabiliyyətli yaşda əmək qabiliyyətli əhalinin hesabına formalaşmışdır.2005-ci illə müqayisədə ölkənin əmək resurslarının sayı nisbi ifadədə 17,1%, mütləq ifadədə isə 929,1 min nəfər artmışdır.Ölkə Prezidentinin sərəncamı ilə 2003-2008-ci illərdə reallaşan yeni iş yerlərinin yaradılması proqramının həyata keçirilməsi nəticəsində əmək resurslarının sayının əhəmiyyətli dərəcədə artmasına baxmayaraq əmək bazarında 2000-ci illərin əvvəllərində mövcud olan gərginlik nəinki artmamış, hətta nəzərə carpan qədər azalmışdır.

8.Əmək resurslarının sayının dinamik artımı və buna paralel olaraq həyata keçirilən iqtisadi islahatlar əhalinin iqtisadi fəallığına müsbət təsir göstərmişdir.2005-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə iqtisadi fəal əhalinin sayı nisbi ifadədə 14,4 faiz artmışdır.Müqayisə olunan dövrdə məşğul əhalinin sayı isə 17,2 % bəndi qədər artmışdır.İqtisadi fəal əhalinin məşğulluq səviyyəsi 2005-ci illə müqayisədə 2,7% bəndi qədər artaraq 95% təşkil etmişdir.

9.2003-cü ildən başlayaraq Azərbaycanda iqtisadi fəal əhalinin məğüllüq səviyyəsi həm məşğulluq xidməti orqanlarında rəsmi qeydə alınmış işsizlərin sayına əsasən, həm də BƏT-in metodologiyası əsasında hesablanır.BƏT metodologiyasına əsasən 2005-ci ildə işsizlərin sayı 317,8 min nəfər təşkil etmişdir.2016-cı ilin yekunlarına əsasən BƏT metodologiyası ilə müəyyən edilmiş işsizlərin sayı 252,8 min nəfər olmuşdur.Ölkədə həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatların müsbət nətcəsi olaraq ümümi işsizlərinsayı 2005-ci illə müqayisədə 65min nəfər azalmış və

işsizlik səviyyəsi 5%-ə qədər enmişdir ki, bu da beynəlxalq normalara uyğun olaraq təbii işsizlik hüdudları daxilində olmuşdur.

10.Əmək bazarının əsas göstəricilərinin proqnozuna əsasən yaxın gələcəkdə 2000-ci illərin əvvəllərindəki demoqrafik artımın və pensiya islahatları ilə əlaqədar olaraq pensiya yaşının ilbəil uzadılması səbəbindən əmək ehtiyatlarının sayının artması gözlənilir.Bu da öz növbəsində əmək bazarında iqtisadi fəal əhəlinin sayına müsbət təsir göstərəcəkdir.İqtisadi fəal əhəlinin tərkibində işsizlik səviyyəsinin artmaması məqsədi ilə yeni səmərəli iş yerlərinin yaradılmasını stimullaşdıran iqtisadi islahatların miqyasının genişləndirilməsi məqsədə uyğundur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı -1995
2. Azərbaycan Respublikasının əmək məcəlləsi, Bakı-1999
3. S.M.Yaqubov, A.C.Məmmədov “Sosial –iqtisadi statistika” dərslik, Bakı -2014
4. Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyası-Bakı -2005
5. Q.A.Əzizova „Azərbaycanın Əmək bazarı”Bakı, Elm-2005.303 səh.
6. T.Ə.Quliyev, Ə.T.Məmmədov-“Əməyin iqtisadiyyatı və sosiologiyası”
7. **R.K.İsgəndərov, S.S.Mehbəliyev** “ Əmək bazarı və əhalinin sosial müdafiəsi”, dərslik-Bakı -2014
8. R.C.Cavadov “Azərbaycan Respublikasında əmək bazarının statistik təqiqi”-iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsinə almaq üçün dissertasiya.-Bakı-2008
9. Q.A.Əzizova „Azərbaycanın Əmək bazarı”Bakı, Elm-2005.303 səh.
- 10.M.Q.Məmmədova, Z.Q.Cəbrayilova Əmək bazarının demoqrafik aspektlərinin proqnozlaşdırılmasında qeyri-mükəmməl məntiq” “Süni intellekt” - Bakı 2005,
- 11.A.V.Andreyçikov, O.N.Andreyçikov “ İqtisadiyyatda qərarların qəbul edilməsinin təhlili, sintezi, planlaşdırılması, Moskva -2000, 367 səh.
- 12.A.İ.Roffe “Rınok truda” ucebник –M.: MİK, 2012
13. “Ekonomika i sosiologiya truda” V.A.Qaqinin ümumi redaktorluğu ilə, Dərs vəsaiti R.F-Tomsk -2008
- 14.V.Voytinskiy, “Bezrabititsa i lokautı” M, Media-2017.-372 səh.
- 15.Q.Q.Bukoviç “Rınok truda” –M.: Feniks. 2017.-240 səh.
- 16.S.V.Ryazansev, M.F.Tkaçenko- “Mirovoy rınok truda i mejdunarodnaya miqratsiya”-Moskva -2010.
- 17.S.Q.Ermolayeva “Rınok truda”-ucebnoye posobiye, RF,Yekaterinburq-2015
- 18.B.V.Korneyçuk “Rınok truda” ucebnikdlya akademiçeskoqo bakalavriata.RFM:Yuart-2016.
- 19.S.M.Pançişin “post sosialist ölkələrində işsizliyin səviyyəsinin müqayisəli təhlili, [Elektron vəsait], Teoriya i praktika obşestvennoqo razvitiya-2014,№2
20. Qlobalizasiya rınkov truda.Dinamika, Problemlı.Perspektivı-M.:İNİON, RAN, 2014- 246 səh.

- 21.R.Florida “Kak krizis izmenit naş obraz jizni i rınok truda”M: klassika –XXI.-
2016.-240 səh.
- 22.K.Laykam-“strukturniy analiz zanyatostı i bezrabortitsı.Çelovek i trud-№ 6 -2010,
səh.14-17.
- 23.İ.Maslova “Proqnozi bezrabortitsı i korrektilirovki politiki zanyatosti” Çelovek i trud
-2010, səh.29-31.
- 24.N.M.”Ostapenko “Ekonomika truda”: ucebnoye posobiye –M:-İNFPA-M, 2009.-
317 str.
- 25.O.V.Romaşov “ Sosiologiya truda: uceb.posobiye-M-2009-456-str.
- 26.K.Q.Kazımov “ Rınok truda i zanyatosti naseleniya” ucebnik –M:-Perspektiva-
2011.
- 27.A.Y.Kıbanov .-“Upravleniye trudovımi resursami” ucebnik- M:-İNFPA-M,-2015.-
284 str.
- 28.V.V.Fedoseyev-“Ekonomiko-matematiçeskiye modeli i proqnozırovaniye rınka
truda” uceb.posobiye. M:-İNFPA-M,-2015.-144 str.
- 29.V.S.Bulanov –“Rınok truda” ucebnik, M.: -2014.-478 str.
30. Y.A.Mitrofanova “Sosialno-trudoviye otnoseniya, rınok truda i zanyatost
personala”-M.; Prospekt, 2014.-64 str.
- 31.Q.Q.Rudenko “Formirovaniye rınkov truda” ucebnoye posobiye, M:izd.Ekzamen,
2015.-414.səh.
- 32.<https://www.stat.gov.az/source/labour/>
- 33.<http://www.mlsp.gov.az/>

РЕЗЮМЕ

Как и в странах развитого мира в Азербайджане человеческий фактор также является основным фактором экономического роста. В связи с этим образовательные и профессиональные учреждения, занимающиеся подготовкой кадрами, нуждаются в радикальной реструктуризации с точки зрения современных требований.

В мировой практике выделяются внутренние и внешние модели рынка труда. Модель внешнего рынка труда широко используется в англоязычных странах. Модель внутреннего рынка труда характерна для Японии. Модель рынка труда, появившаяся в Азербайджане по своим характеристикам, соответствует модели внешнего рынка труда.

Начиная с 2003 года в Азербайджане. исследования населения по проблемам занятости используется для статистического наблюдения за процессами на рынке труда. С 2012 года такие наблюдения начинают организовываться один раз в квартал. Однако международный опыт показывает, что в нашей стране необходимо улучшить эту методологию.

Согласно исследованиям в 2016 году 97,8% рабочей силы Азербайджана было сформировано за счет трудоспособного населения. По сравнению 2005-ым годом в 2016 году численность трудовых ресурсов в относительном выражении выросла на 17,1%, и в абсолютном выражении на 929,1 тыс. человек. Численность экономически активного населения в 2016 году увеличилось на 14,4% по сравнению с 2005 годом. Численность занятых увеличилась за этот период на 17,2%. Уровень занятости экономически активного населения увеличился на 2,7% и составила 95%.

Согласно методологии МОТ, число безработных в 2005 году составило 317,8 тыс. человек. По итогам 2016 года численность безработных, выявленных по методологии МОТ, составило 252, 8 тыс. человек. По сравнению с 2005 годом в 2016 году численность безработных сократилась на 65 тыс. человек, а уровень безработицы снизился до 5%, что является на уровне естественной безработицы в соответствии с международными нормам.

SUMMARY

As a matter of fact, the human factor in the economy of Azerbaijan is one of the main factors of the economic roots. At the same time, these are the educational and professional training required by radical restructuring, with the emergence of urgent requirements.

In practice, internationally and internationally models are exempt from market labor. The model is used internationally in the work market in Anglo-Saxon. The model for the domestic market is characteristic of Japan. The model of a market-based business in Azerbaijan, according to its own characteristics, corresponds to the model of the external labor market.

Get started in 2003 in Azerbaijan research on the issues of accessibility of statistical surveys to the processes in labor market. By 2012, the taxation surveillance has begun to emerge in a single quarter. However, the international outlook suggests that in the very small country, it is impossible to cope with the methodology.

In 2016, 97.8% of Azerbaijanis were migrated to work in the 2016 job year. In 2005, the year before the end of the 2016 job year, 17.1% of the workforce resources were lost, and 929.1 in absolute exaggeration . human being. The incidence of economically active population in 2016 has risen to 14.4% compared to 2005. The incidence of the earthquake has increased by 17,2%. The economically active population of the country has grown by 2.7% and has made 95%.

The ILO methodology, in the number of unreported 2005, amounted to 317.8 thousand. In 2016, the number of unemployed people identified by the methodology of the ILO was 252.8 thousand people. human being. By the year 2005, in 2016, the number of unemployed people has increased to 65. and the rank of unemployment was up to 5%, which is the consequence of the natural disadvantage of the international norms.